

Muhammed Akkirmânî'nin *Ta'rîfâtü'l-fünûn ve menâkibü'l-musannifîn* Adlı Eserinde Felsefî İlimler Algısı*

Hatice Toksöz**

The Conception of Philosophical Sciences in Aqkirmânî's Târîfâtü'l-Fünûn wa menâkibü'l-musannifîn

Abstract ■ The purpose of this study is to analyze al-Aqkirmânî's (d. 1760) conception of science within the framework of his book *Târîfâtü'l-fünûn wa menâkibü'l-musannifîn*. al-Aqkirmânî, a prominent 18th-century Ottoman scholar and qadî , wrote a number of books covering fields such as logic, philosophy, theology, hadith, and language. His most famous work which represents his philosophical and scientific view is *İklilü'l-Terâcim*. It has been observed that al-Aqkirmânî verified and maintained the scientific mentality of "taksîmü'l-ulûm" in the classical Islamic intellectual tradition with his *Târîfâtü'l-fünûn wa menâkibü'l-musannifîn*. The main source for al-Aqkirmânî's book was Taşköprizâde's *Miftâhu's-sâ'ade wa misbâhu's-siyâde fî mevzûati'l-ulûm*. al-Aqkirmânî provides information about a number of scientific books and their authors, as well as descriptions, concepts, and problems of various sciences. His method of systematic analysis begins with the linguistic sciences and continues with logic, hadith, tafsir, fiqh, and kalâm. He divides philosophy into theoretical and practical spheres (al-hikma nazariyya and al-hikma amaliyya), followed by an examination of theoretical sciences, including metaphysics, physics, and mathematics, followed by practical sciences, including ethics, economics, and politics. The *Târîfâtü'l-fünûn* is a noteworthy contribution to the the continuity of Ottoman intellectual and scientific tradition in the 18th century.

Keywords: Muhammad al-Aqkirmânî (d. 1760), 18th Century Ottoman Thought, Philosophy & Science

* Ufuk açıcı değerlendirme ve kıymetli katkılarından dolayı Prof. Dr. İlhan Kutluer, Doç. Dr. Seyfi Kenan ve dergi hakemlerine müteşekkirim.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi.

Giriş

İslâm medeniyetinin en önemli yapıtaşlarından biri olan bilim, nazarî bir algı olarak İslâm düşünürlerinin telif ettiği eserlerde en geniş ifadesini bulmaktadır. Özellikle İslâm bilim geleneğini inşâ eden düşünürlerin klasik dönem olarak adlandırdığımız VIII. yüzyıldan itibaren hemen hemen her dönemde özel olarak “bilgi” (el-ilm) kavramı ve bilim disiplinlerini anlattıkları eserler telif etmeleri söz konusu bu algının önemli bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilim disiplinlerinin ele alındığı eserlerle ilgili klasik dönem İslâm düşüncesinde VIII. ve IX. yüzyıldan itibaren bir gelenek oluşmuş ve bu gelenek Osmanlı bilim dünyasına intikal ederek olgunlaşmıştır.

XVI. yüzyılda birçok bakımdan Avrupa’ya karşı üstün durumda olan Osmanlı Devleti, bu üstünlüğünü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kısmen de olsa kaybetmiş ve özellikle XVIII. yüzyılda Batı dünyasında meydana gelen bilimsel gelişmeler karşısında geri planda kalmış ve bazı yenilik arayışları içine girmiştir. Bu durumun farkında olan devlet adamlarının yanı sıra bilim adamları da olmuştur. Nitekim bilim ve düşünce konusunda XVIII. yüzyıldaki yenilik arayışları bu yüzyılın sonunda modern okulların yavaş yavaş açılmasını sağlamıştır.¹ Bu bakımdan mezkûr yüzyıl, Osmanlı entelektüellerinin kendi bilimsel düşüncelerini sorguladığı ve geriye dönük olarak İslâm bilim tarihini mercek altına aldıkları, özellikle fen ve teknik bilimlerin durgunlaştığı bir dönemde yenilenme, yeniden yapılanma sürecine girdikleri bir dönemdir. Söz konusu yüzyılın önde gelen simalarından biri de mantık, felsefe, kelâm, hadis, fıkıh, tefsir ve dil gibi konularda çok sayıda eser bırakan, âlim, kadı ve bürokrat gibi birçok sığata sahip olan Muhammed Akkirmânî’dir.

Doğup büyüdüğü Akkirman şehrine nispetle kendisine Akkirmânî lakabı verilen Muhammed Akkirmânî’nin hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Onun

1 XVIII. yüzyıl hem Osmanlı Devleti’nde hem de Avrupa’da tarih akışının yön belirlediği bir dönemdir. Bu yüzyılın sonunda 1789’da Avrupa’da Fransız Devrimi meydana gelirken Osmanlı Devleti’nde döneminde birçok alanda etkili ıslahatları, yani “nizâm-ı cedîd”i yapmaya çalışan III. Selim tahta çıkmıştır. Mezkûr yüzyılda Osmanlı Devleti’nin yaşadığı en büyük sorunlardan biri olan eğitim alanına III. Selim özel ilgi göstermiştir. Avrupa’daki bilim ve teknolojideki gelişmeler karşısında XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde birçok girişimde bulunulmuş olmakla birlikte, en büyük yenilikler kuşkusuz III. Selim’in eğitim, bilhassa medrese eğitimi ve felsefesine müdahale etmesi ve ayrıca doğa ve fen bilimleri eğitimi ile ilgili attığı adımlardır. Bu yüzyılda eğitim alanında yapılmaya çalışılan ıslahat hareketleri ve III. Selim döneminin önemi hakkında geniş bilgi için bk. Seyfi Kenan, “III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışından Arayışlar”, Seyfi Kenan (ed), *Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 129-163.

1753 yılında İzmir, 1758 yılında da Mısır kadısı olduğu ve Sarây-ı Hümayun hocalığı yaptığı bilinmektedir. 1759 yılında da Mekke kadılığına atanan Akkirmânî, 1760 yılında burada vefat etmiştir.² Eserlerini Arapça ve Osmanlıca olarak kaleme alan Akkirmânî'nin felsefî düşüncesini yansıtan eseri, Ebherî'nin (ö. 1265) *Hidâyetü'l-Hikme* adlı eseri üzerine Kâdı Mir Meybûdî'nin (ö.1506) yazmış olduğu şerhin Türkçe'ye tercümesi olan *İklilüt-Terâcim*'dir.³ Akkirmânî, bilim anlayışına kısaca *İklilüt-Terâcim*'in mukaddimesinde yer vermiş olsa da asıl bilim disiplinlerini *Târîfâtül-fünûn ve menâkibül-musannifîn*⁴ adlı eserinde klasik literatürüyle birlikte ele almaktadır.

Akkirmânî'nin *Târîfâtül-fünûn* adlı eserinin tespit ettiğimiz Türkiye Kütüphanelerinde bulunan tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi koleksiyonunda 325 no ile kayıtlıdır. 56 varak olan eserin, araştırmalarımız neticesinde ilk

- 2 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul t.y., s. 241-242; Sakıp Yıldız, "Akkirmânî", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 270; İsmâil Paşa Bağdâdî, *Hediyyetül-ârifin esmâül-müellifin âsârul-musannifin*, II, haz. Nail Bayraktar, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 332.
- 3 Akkirmânî, *Kadı Mir Metni Hidâye Tercümesi: İklilüt-Terâcim*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye 1316.
- 4 Akkirmânî, *Târîfâtül-fünûn ve menâkibül-musannifîn*, S.K. Aşir Efendi, no: 000325, vr. 56; Akkirmânî'nin genel olarak eserlerinin başında dua cümlelerinden sonra "Muhammed Akkirmânî der ki... " ifadesinin yer alması ve mezkûr eserinde de aynı ibare ile başlaması ve ayrıca kapak sayfasında Akkirmânî'nin adının yazılmış olması *Târîfâtül-fünûn ve menâkibül-musannifîn*'nin Akkirmânî'ye ait olduğu kanaatini vermektedir. Ancak eserin sonunda yer alan "hurrîre min nushatî'l-müellif ... sene 7 Receb 1179 (20 Aralık 1765)" ibaresinin olmasından dolayı da bu eserin müellif nüshasından istinsah edildiği ortaya çıkmaktadır. Eserin kapak sayfasında ve sonunda Mustafa Âşir İbn Reis ibaresinden bu zatın Akkirmânî'nin vefatından 5 yıl sonra müellif nüshasından bu eseri yazdığı anlaşılmaktadır. Reiszâde Mustafa Âşir efendi (1729-1804) ise Reisülküttâb Mustafa Efendi'nin oğludur. Eğitimini dönemin tanınmış âlimlerinin yanında tamamladıktan sonra 1744 yılında ruûs imtihanını kazanarak müderrisliğe başlamış, daha sonra kadılık mesleğine geçerek bir süre bu görevini sürdürmüş, daha sonra bir süre kazaskerlik görevi yapmış ve ömrünün son yıllarında da İstanbul'da şeyhülislâmlık yapmıştır. 1804 yılında İstanbul'da vefat eden Mustafa Âşir Efendi, babasının yapmayı planladığı kütüphaneyi III. Selim döneminde yaptırmış ve düzenlediği Şevval 1214 (Mart 1800) tarihli vakfiyesiyle de kendi adıyla kütüphaneyi kurmuştur. Babası Mustafa Efendi'nin vakfettiği 1237 kitapla kurulan Âşir Efendi Kütüphanesi koleksiyonu kendisinin ve başka kitap bağışlarıyla iyice zenginleşmiştir. Bu kütüphanede bulunan kitaplar günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi bünyesinde bulunan Âşir Efendi ve Reisülküttâb Mustafa Efendi koleksiyonlarında bulunmaktadır. Bk. Mehmet İpşirli, "Âşir Efendi" *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 8; İsmail E. Erünsal, "Âşir Efendi Kütüphanesi" *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 8.

defa İsmâil Paşa Bağdâdî'nin *Hedîyyetü'l-ârifîn*'de⁵ geçtiğini gördük. Zikredilen eser üzerine hem modern dönemde herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması hem de XVIII. yüzyılın bilim anlayışı ile ilgili yapılan çalışmalarda herhangi bir şekilde eserin adının zikredilmemiş olması ve ayrıca *Târîfâtü'l-fünûn*'un XVI. yüzyılda Taşköprizâde'nin (ö. 1561) *Miftâhu's-sâ'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzûati'l-ulûm*, XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) *Keşfü'z-zunûn*, Saçaklızâde'nin (ö. 1732) *Tertîbü'l-ulûm* ve Tehânevî'nin (ö. 1745) *Mevzûatu Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*'dan sonra nerede durduğu ve Osmanlı bilim anlayışına ne gibi bir katkı sağladığı merakı bizi bu çalışmayı yapmaya sevketti. Akkirmânî'nin mezkûr eserinin hacminin bu şekilde bir makaleye sığmayacak kadar büyük olması konuyu sadece felsefi ilimler ile sınırlamamıza neden oldu. Bu bağlamda da eserin felsefi ilimleri kapsayan bölümünü başta Taşköprizâde'nin ve Kâtip Çelebi'nin mezkûr eserleri ve ayrıca XVIII. yüzyıl olması hasebiyle de Tehânevî'nin ve Saçaklızâde'nin ilgili eserleri ile mukayeseli olarak ele alacağız.

Muhammed Akkirmânî'nin *Târîfâtü'l-fünûn*'daki bilim zihniyeti, genel itibarıyla İslâm düşünce geleneği etrafında şekillendiği ve müellifin dönemine kadar gelen entelektüel geleneğe hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu perspektiften eser incelendiğinde dönemin rağbet edilen bilim disiplinleri hakkında genel bilgi alınmakla birlikte, hem söz konusu bilim disiplininde hangi eserlerin ve müelliflerin izlendiğinin belirlenmesi hem de o bilim disiplininin tarihsel sürecini takip etmek mümkün olmaktadır. Bilhassa düşünürün eserinin adının *Târîfâtü'l-fünûn ve menâkibü'l-musannifîn* şeklinde belirlenmesi ve mukaddimesinde “fenlerin tarifleri ve musanniflerin incelenmesi, araştırılması” şeklinde eseri yazmadaki amacını belirtmiş olması eserdeki bilim zihniyeti ve anlayışı hakkında bir fikir vermektedir.

Akkirmânî'nin *Târîfâtü'l-fünûn* adlı eserinin temel kaynağının ise Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sâ'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzûati'l-ulûm* adlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Taşköprizâde'nin mezkûr eseri, Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) *Keşfü'z-zunûn*'da ifade ettiği gibi, İslâm bilim geleneğinin başından itibaren kendi dönemine kadar ortaya çıkan bilim disiplinlerini teorik bir çerçevede müellifleri (hayatı-hocaları-öğrencileri vs.) ile birlikte incelemektedir. Bu bakımdan da eser, bir taraftan Osmanlı ilim geleneğinin İslâm'ın klasik çağında ortaya konan bilimler ile olan irtibatını, diğer taraftan da İslâm bilim geleneğinin sürekliliğini resmetmesi dolayısıyla oldukça değer

5 Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, s. 332; ayrıca mezkûr eser, Akkirmânî'nin görüşleri ile ilgili yapılan iki çalışmada müellifin eserlerinin arasında zikredilmektedir. Bk. Şamil Öçal, “Osmanlı Kelamcıları Eş'ârî miydi?”, *Dini Araştırmalar*, C. II, Sayı 5, 1999, s. 227-229; Ahmet Bozyiğit, *Akkirmânî'nin Felsefi Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 16-23.

kazanmaktadır.⁶ Akkirmânî'nin mezkûr eserinde temel kaynağının Taşköprîzâde'nin söz konusu eseri olduğu iddiası, her iki eser mukayeseli bir şekilde incelendiğinde netleşmektedir. Nitekim her iki eserin metnini karşılaştırdığımızda Akkirmânî'nin zikredilen eserinin Taşköprîzâde'nin eserinin özeti ve tekrarı olduğu görülmektedir.⁷ Ancak her iki metin arasında birtakım farklılıkların da varlığı dikkat çekmektedir. Öncelikli olarak dikkat çeken farklılık, eserlerinin adlarıdır. İkinci olarak ise Akkirmânî bilimin tanımı, faydası, konusu ve gayesi konusunda Taşköprîzâde'nin ifadelerini tekrarlayıp, onunla hemfikir olurken herhangi bir bilim ile ilgili eser ve müelliflerinin isimleri konusunda birtakım tercihler yapmakta ve Taşköprîzâde'nin verdiği bütün eser ve müelliflerin adlarını zikretmemektedir. Ayrıca Akkirmânî de Taşköprîzâde gibi bazı düşünürlerin hayatı hakkında bilgi vermekte, ancak daha çok felsefî ilimlerde Meşşâî geleneğe mensup filozoflara, düşünürlere ve onların eserlerine yer vermektedir. Bu durum, Akkirmânî'nin Meşşâî felsefeyi benimsediği fikrini vermektedir. Hatta düşünürün diğer risâleleri ve özellikle *İklîlü't-Terâcîm* adlı eseri göz önüne alındığında bu durum daha da netlik kazanacaktır. Bu durumda Akkirmânî'nin eserinin hangi açıdan orijinal olduğu veya İslâm bilim geleneğinde nerede durduğu şeklinde bir soru akla gelebilir. Akkirmânî'nin yaşadığı dönem yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı bilim ve düşüncesinin Avrupa karşısında geri planda kaldığı bir dönemdir. Bu sebepten dolayı, müellifin zikredilen sıkıntılı bir dönemde ve hatta aklî ilimlere karşı kayıtsız kalındığı bir zaman diliminde bilim disiplinlerini ele aldığı mezkûr eserini yazması, Osmanlı entelektüellerinin ve bürokratlarının birtakım bilimsel çaba içinde olduklarını göstermesi ve ayrıca İslâm bilim geleneğinin devamının bir kanıtı niteliği taşıması esere oldukça değer kazandırmakla birlikte, Taşköprîzâde'nin mezkûr eserinin bir özeti ve tekrarı olması eserin özgünlüğüne gölge düşürmektedir.

6 İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Anarken*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, s. 462-463.

7 Akkirmânî'nin eseri her ne kadar Taşköprîzâde'nin eserinin özeti ve tekrarı mahiyetini taşımış olsa da bilim geleneğinin sürekliliği açısından müellifin XVIII. yüzyılda bu eseri telif etmesi esere bir değer katmaktadır. Ancak XVIII. yüzyılda Avrupa ve Osmanlı Devleti'ndeki eğitim sistemi göz önüne alındığında müellifin döneminde gelişen fen ve teknolojiye haberdar olmadığı veya da ilgilenmediği söylenebilir. Bu bağlamda da kısmen de olsa müellifin bilimlerle ilgili önde gelen eserler hakkında bilgi verirken müelliflerinin nerede doğduğu, nerede hayatını geçirdiği ve hangi eserlerinin olduğu şeklinde birtakım bilgiler vermesi *Târîfâtü'l-fünûn*'a bir bilim tarihi gözüyle bakılabileceğine işaret etmektedir. İslâm entelektüel geleneğinde bu yönde birçok eser zikretmek mümkündür. İslâm-Osmanlı bilim dünyasında bilim tarihi niteliği taşıyan eserler hakkında bk. İhsan Fazlıoğlu, "İki Ucu Müphem Bir Köprü: 'Bilim' ile 'Tarih' ya da 'Bilim Tarihi,'" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Bilim Tarihi, C. II, Sayı 2, İstanbul 2004, s. 9-27.

Târîfâtül-fünûn temel alınarak Akkirmânî'nin bilim anlayışının irdelendiği bu çalışmada İslâm bilim geleneğinin XVIII. yüzyıldaki yansıması ve devamına dikkat çekilerek Akkirmânî'nin felsefî ilimler algısı ele alınacaktır. Bu bağlamda da öncelikle İslâm bilim geleneğinde ilim, hikmet, felsefe ve bilim ilişkisinin ve ilimler tasnifi geleneğinin tarihsel süreci incelenecek ve daha sonra da Akkirmânî'nin mezkûr eserinde felsefî ilimler hakkındaki düşüncelerine yer verilecektir.

1. İlim Kavramı ve Felsefe-İlim İlişkisi

Bilimsel düşünce adına gerek Osmanlı devletinde gerekse Avrupa'da farklı açılımların yaşandığı XVIII. yüzyılda yaşayan Akkirmânî'nin mezkûr eserinin Osmanlı bilim dünyasındaki yerinin ve öneminin belirlenebilmesi ve eserinin "*Târîfâtül-fünûn*" şeklinde adlandırma sebebinin anlaşılabilmesi için, günümüzde bilim veya bilim disiplinleri şeklinde algılanan bilim disiplinlerinin bütünü kapsayıcı bir şekilde İslâm düşünce geleneğinde hangi kavramlarla ve nasıl kullanıldığının açıklığa kavuşması önem arz etmektedir. Modern dönemde bütün bilgi disiplinlerini kuşatan kelime olarak kullanılan "bilim" kelimesinin Grekçe'de "tékhné" ve "epistémê"; Arapça'da "el-ilm", "sanat", "felsefe", "hikmet" ve "fen" kelimeleriyle kullanıldığı görülmektedir.

Grekçe'de "tékhné" (İng. art, science) kelimesi, sanat, bilim manasında kullanılmaktadır. "Ustalık gerektiren bir tür mesleki yeterliliği" ifade etmek üzere ilk defa Platon'un dialoglarında görülen "tékhné" kelimesi, Aristoteles (M.Ö. 384-322) tarafından tanımlanarak sınırları belirlenmiştir.⁸ Ancak Grekçe'de bilim karşılığında kullanılan asıl kelime, "hakîki ve bilimsel bilgi, organize edilmiş bilgi külliyyatı, bilim" manasındaki "epistémê"dir.⁹

Klasik Arapça sözlüklerde, "bilmek"¹⁰ manasına gelen ve entelektüel gelecekte de "bilgi" ve "bilim"¹¹ karşılığında kullanılan el-ilm terimi, ilimler tarihi boyunca "belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin" manasında kullanılmıştır. el-İlm terimi ile benzer bir anlama sahip olan fen kelimesi de İslâm'ın klasik döneminde herhangi bir ilmî disiplini veya bir ilmin dallarından birine ait alt disiplinlerin her birine verilen isim olmakla birlikte

8 Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004, s. 366-367.

9 Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, s. 107-108.

10 İbn Manzûr, "İlm", *Lisânü'l-Arab*, II, Dâru Sadır, Beyrut t.y., s. 870-871; Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Kitâbü't-Târîfât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985, s. 160-161.

11 İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 109.

modern dönemde hem din hem de felsefi ilimleri kapsayacak şekilde kullanılmıŖ, ancak çoğu zaman din ilimleri için el-ilm kelimesi kullanılırken, modern bilim için fen kelimesi tercih edilmiŖtir.¹² Akkirmânî'nin de eserinin *Tarîfâtül-fünûn ve menâkibü'l-musannifin*¹³ Ŗeklindeki tam adında "fenlerin tarifleri" Ŗeklinde isim olarak en geniŖ anlamıyla, yani bütün disiplinleri ifade etmek üzere funûn kelimesini, eserinin içeriğinde ise çoğunlukla bütün ilimler için el-ilm, zaman zaman da felsefi ilimlerde fen kelimesini kullandığı görölmektedir. Yine Akkirmânî, *İklilü't-Teracim*'de de bilim disiplinlerini ifade etmek üzere funûn kelimesini kullanmaktadır.¹⁴

İslâm entelektüel geleneğinin ilk dönemlerinde Müslüman filozofların öncülüğünde gerçekteŖen felsefi birikim İslâm medeniyetinde bilim geleneğinin kurulmasını saęlamıŖtır. Zira İslâm düşünce geleneğinde "el-felsefe"nin temel amacı, bir bilim geleneği kurmaktır. Bu bağlamda da İslâm'ın el-ilm ve hikmet kavramları tercüme neticesinde İslâm dünyasına intikal eden Hellenistik dönem bilim ve felsefesinin okunup yorumlanması neticesinde yeniden anlamlandırılarak, el-ilm kelimesi felsefi ilimleri de içine alacak Ŗekilde geniŖletilmiŖtir. Bunun neticesinde de hikmet kelimesi bizzat felsefeyi, hakîm de filozof ve tabibi ifade eder hale gelmiŖtir. Dolayısıyla Müslüman düşünürlerin birtakım telif faaliyeti neticesinde el-ilm kavramı İslâm düşüncesinde yeniden inŖâ edilmiŖ ve felsefe bir ilimler sistemi Ŗeklinde İslâm bilim dünyasındaki yerini almıŖtır. Özellikle İslâm düşünürlerinin ilimler tasnifi yönünde birtakım çalıŖmalar yapması daha önceleri sadece "İslâm dinî hakkında bilgiler" anlamında kullanılan el-ilm (çoğulu el-ulûm) teriminin "bilimler, ilmî disiplinler" Ŗeklinde de kullanılmasını saęlamıŖ ve bu anlayıŖ daha sonraki yıllarda Osmanlı bilim dünyasına intikal etmiŖtir.¹⁵ Dolayısıyla Grekçe'de "organize edilmiŖ bilgi külliyyatı" manasındaki epistêmê kelimesine karŖılık olarak İslâm'ın klasik döneminde de el-ilm kelimesi bütün bilimleri veya bilim disiplinlerini kapsayıcı bir Ŗekilde kullanılmıŖtır.

12 Kutluer, "İlim", s. 110.

13 XVII. yüzyılda yaŖayan Katip Çelebi'nin *KeŖfû'z-zunûn* adlı eseri, dönemine kadar ortaya çıkan bütün bilimleri, konu, müellif ve eserleriyle birlikte anlatan bir ansiklopedidir. Eserin *KeŖfû'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb vel-fünûn* Ŗeklindeki tam adında yer alan "funûn" ifadesi eserin içeriğinde bilim disiplinlerinin hepsini topladığını belirtmektedir (Kutluer, *YitirilmiŖ Hikmeti Ararken*, s. 479); Katip Çelebi'den sonra yaŖayan ve içinde bulunduğu kültür muhitinin farkında olan Akkirmânî'nin de eserinin ismini rastgele değil de Katip Çelebi'den esinlenerek vermiŖ olması ihtimal dahilinde görönmektedir.

14 Akkirmânî, *İklilü't-Teracim*, s. 4.

15 Kutluer, "İlim", s. 112.

Osmanlı bilim zihniyetine intikal eden İslâm düşünce geleneğinde Müslüman düşünürler günümüzdeki ifadesiyle de bilim anlamında el-ilm, hikmet ve felsefe kavramlarını çeşitli eserlerinde kullanmaktadırlar. Örneğin el-Kindî (ö. 866?) *Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine* adlı eserinde ilim manasında felsefeyi ilâhî ilmin yanı sıra matematik, tabiî ilimler, metafizik ve ahlâk ve siyaset şeklindeki insanî ilimleri içine alacak şekilde kullanmaktadır.¹⁶ Felsefî ilimler için “ulûm (ilimler)” terimini kullanan Fârâbî (ö. 950) de *Risâletü't-Tenbîh alâ sebîli's-sâ'ade*'de felsefeyi ilimler veya sanatlardan oluşmuş bir ilmî sistemin adı şeklinde tanımlamakta ve bütün bilim disiplinlerini de felsefenin şubeleri olarak görmektedir.¹⁷ Yine Fârâbî'nin bir başka eserinde de sanatlar (sanâi') terimini felsefeden daha geniş bir anlamda, yani el-ilm kavramını sanat ile özdeş anlamda kullandığı ve burada ilimleri konuları bakımından bir tasnife tabi tutarak küllî ve cüz'î şeklinde iki kısma ayırdığı görülmektedir. Filozof, söz konusu eserindeki tasnifinde küllî ilim ile metafiziki, cüz'î ilimle de diğer ilimleri kastetmektedir.¹⁸

İlimler hakkında bilgi veren İslâm entelektüel geleneğinin klasik döneminden günümüze ulaşan birçok eser mevcut olmakla birlikte, ilimler tasnifine ilişkin ilk ve sistematik eser olarak kabul etmemiz gereken *İhsâu'l-ulûm*'da, Fârâbî (ö. 950)'nin ilimleri teorik ve pratik şeklinde ikiye ayırarak her birini sahası ve sınırları açısından ele aldığı ve detaylı bilgi verdiği görülmektedir. Burada asıl sorun, ya da başka bir ifadeyle dikkat çeken husus ise felsefe sanatının ilimler şemasında nerede durduğu meselesidir. Zira Fârâbî'nin mezkûr eserinde ortaya koyduğu şemada felsefe ne sadece metafizik ne de sadece cüz'î-nazarî ilimler ile eş anlamlıdır. Buna karşılık felsefe söz konusu şemada sayılan ilimlerin, yani küllî-cüz'î/nazarî-amelî ilimler sisteminin karakteristik adı olmaktadır. Dolayısıyla bu ilimlerin her biri aynı zamanda tek tek felsefidir. Bu bakımdan onlardan birinin veya birkaçının felsefî diğerlerinin ilim olduğunu söylemek mümkün değildir.¹⁹ Benzer bir kullanım, Fârâbî'nin halefi İbn Sînâ'nın (ö. 1037) ilimler sisteminde de göze çarpmaktadır. Nitekim o da felsefe, hikmet ve el-ilm terimlerini farklı eserlerinde müteradif olarak kullanmaktadır. Özellikle *eş-Şifâ*'nın *İlâhiyyât* kitabında nazarî ve amelî şeklinde

16 Kindî, “Risâle fi kemmiyyeti kütübi Aristûtâlîs ve mâ yuhtâcu ileyhi fi tahsîli'l-felsefe (Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine)”, *Kindî, Felsefî Risâleler* içinde, trc. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002, s. 264-277.

17 Fârâbî, *Risâletü't-Tenbîh alâ sebîli's-sâ'ade*, nşr. Sehban Halîfât, Ammân: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1987, s. 220-223.

18 Fârâbî, *Kitâbu'l-Burhân*, nşr. ve trc. Ömer Mahir Alper-Ömer Türker, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008, s. 38; a. mlf., el-İbâne an garazi Aristûtâlîs fi Kitâbi mâ ba'de't-tabî'a, *el-Mecmû* içinde, Mısır: 1907, s. 40-44.

19 İlhan Kutluer, *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996, s. 150-151.

kısımlara ayırarak incelediği ilimleri felsefî ilimler (el-ulûmu'l-felsefî) terimiyle ifade etmekte,²⁰ *Uyûnu'l-hikme* adlı eserinde de hem felsefe hem de ilim anlamında hikmet terimini kullanmaktadır.²¹

İslâm bilim geleneğinin klasik döneminde bilim disiplinlerini karşılamak üzere İhvân-ı Sâfâ “el-ulûmu'l-felsefiyye”,²² Kindî ekolüne mensup Âmirî (ö. 992) “hikemî”²³ ve Gazzâlî (ö. 1111) de *Makâsıdu'l-felâsife*'de “el-ilmü'l-hikemî”²⁴ ifadelerini kullanmışlardır. İslâm bilim geleneğinin Osmanlı bilim dünyasına intikali neticesinde Osmanlı düşünürlerinin de müstakil olarak bilim disiplinlerini ele aldıkları eserlerinde dinî ilimleri ifade etmek üzere “şer'î” ifadesinin yanı sıra dinî olmayan bilimleri de “felsefî, aklî” gibi kelimelerle ifade ettikleri görülmektedir. Örneğin, İbnü'l-Ekfânî (ö. 1348) *İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l-makâsıd*²⁵ adlı eserinde “el-ulûmu'l-hikemî”, Molla Fenârî'nin oğlu Mehmed Şah (ö. 1437) *Enmûzecu'l-Ulûm* adlı eserinde “aklî/felsefî”,²⁶ Taşköprizâde “ulûm-ı hikmet”²⁷ Katip Çelebi “fünûn”,²⁸ Tehânevî (ö. 1745) de “fünûn”²⁹ gibi ifadeler kullanmıştır. Zikredilen eserlerden Tehânevî'nin kitabı, bütün ilimlerin özel terimlerini ihtiva

20 İbn Sinâ, *Metafizik*, I, nşr. ve trc. Ekrem Demirli-Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004, s. 2.

21 İbn Sinâ, *Uyûnu'l-hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Beyrut-Kuveyt 1980, s. 16-17; Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, s. 153.

22 İhvân-ı Sâfâ, el-ulûmu'l-felsefiyye'nin riyazî, mantık, tabii ve ilâhiyyat olmak üzere dört tane olduğunu ifade etmektedir. Bk. İhvânü's-Safâ, *Resâilu İhvâni's-safâ*, I, nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1995, s. 260.

23 Âmirî, *Kitâbü'l-İ'lâm bi menâkıbi'l-İslâm*, nşr. A. Abdulhamîd Gurâb, Riyad 1988, s. 80.

24 Gazzâlî, *Felsefenin Temel İlkeleri (Makâsıdu'l-felâsife)*, trc. Cemaleddin Erdemci, İstanbul: Vadi Yayınları, 2001, s. 35.

25 İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdü'l-kâsıd ilâ esne'l-makâsıd*, ed. Jan Justus Witkam, Leiden: Ter Lugt Pers, 1989.

26 Mehmed Şah Fenârî'nin ilim anlayışı hakkında bk. Kemal Faruk Molla, “Mehmed Şah Fenârî'nin *Enmûzecu'l-Ulûm* Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılarda İlim Anlayışı ve İlimler Tasnifi”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, Sayı XVIII, 2005/1, s. 245-273.

27 Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâade ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-ulûm*, I, nşr. K. Kâmil Bekrî-A. Ebunnûr, Kahire: 1968, s. 68; Taşköprizâde'nin bu eserinin, *Mevzûatü'l-ulûm* adıyla Türkçe'ye tercümesi yapılmıştır. Türkçe tercümesinden istifade etmekle birlikte Akkirmânî'nin metnini Taşköprizâde'nin eserinin Arapça nüshasından mukayese yaptığımızdan dolayı Arapça olan metni dipnot olarak gösterdik. Türkçe tercümesi için bk. Taşköprizâde, *Mevzûatü'l-ulûm*, I-II, trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.

28 Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, trc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

29 Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfu ıstılabâti'l-fünûn*, I-II, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, trc. Abdullah el-Hâlidî-Curc Zînâtî, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.

etmesi yönüyle ayrılmaktadır. O, mezkûr eserinde ilimlerin terimlerini alfabetik bir şekilde sıralamış ve her bir terimin sözlük manalarıyla birlikte çeşitli ilimlerdeki özel anlamlarını da açıklamıştır.³⁰ Dolayısıyla mezkûr eserlerde dikkat çeken bir husus, ilimler tasnifine özgü bu eserlerin isimlerinde önceleri ulûm, Kâtip Çelebi ve sonrasında ise ‘fen’ kelimesinin kullanılmasıdır.

Görüldüğü üzere İslâm entelektüel tarihinin ilk döneminden itibaren “el-ilm” kavramı üzerinde zihin yoran ve İslâm felsefî düşüncesini inşâ eden Müslüman düşünürler, ilimler tasnifine ilişkin eserler telif ederek mezkûr kavramı bilimsel bir araştırma disiplini haline dönüştürmüşler ve bu bağlamda da el-ilm, sanat, hikmet ve fen kelimelerini müteradif olarak kullanmışlardır. Sözü edilen kavramlar çerçevesinden mesele ele alındığında ilimler tasnifine ilişkin ortaya konulan Fârâbî’nin *İhsâu’l-ulûm*, el-Hârizmî’nin (ö. 997) *Mefâtihü’l-’ulûm*, İbn Sînâ’nın *Risâle fî Aksâmi’l-’ulûmi’l-akliyye* adlı eserleri, hem felsefî hem de dinî ilimleri sistematik bir şekilde ortaya koyarak bütüncül bir düşünce yapısı geliştiren Gazzâlî’nin *Makâsîdü’l-felâsife* ve *İhyâu ulûmi’d-dîn*’i ve Osmanlı bilim ve felsefesinin önde gelen âlimlerinden Taşköprizâde’nin *Miftâhu’s-sâ’ade*’si “el-ilm” kavramının İslâm düşüncesindeki yerinin önemine işaret etmektedirler. Dolayısıyla İslâm düşüncesinde bir taraftan “taksîmu’l-ulûm” konusunda eserler telif edilmekle birlikte, diğer yandan Kâtip Çelebi’nin *Keşfü’z-zunûn* adlı eserinde yapmış olduğu gibi, daha önce belirtilmiş sistematik görüşlerin değerlendirilmesi yönünde eserler yazılması da İslâm bilim anlayışının geldiği noktayı gözler önüne sermektedir. Zikredilen geleneği müteakiben XVIII. yüzyılda ise Akkirmânî’nin *Târîfâtü’l-fünûn* adlı bilim disiplinlerini incelediği eseri de dayandığı bilim zihniyetinin sürekliliğine katkı sağlamaktadır.

2. Akkirmânî’nin Felsefî İlimler Sınıflamasına Genel Bakış

Akkirmânî’nin devraldığı ilmî mirasın ilk dönemlerinde “ilimler sayımı” olarak telif edilen birtakım eserlerde geçen ‘el-ilmü’l-felsefî’ ifadesinin, metafizikten matematiğe, medenî ilimlere kadar bütün disiplinlerin felsefenin alt şubeleri olarak kabul ettiği/sınıflandırdığı anlaşılmaktadır. Genel olarak yapılan ilimler tasnifinde felsefe ya da hikmet başlığı altında ilimlerin teorik (nazarî) ve pratik (amelî) şeklinde ya da başka bir tasnifle de küllî ve cüz’î olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Küllî ve cüz’î şeklinde ayrılan ilimler tasnifinde metafizik küllî kabul edilirken diğer ilimler varlığı bir yönüyle incelediğinden dolayı cüz’î ilim kabul edilmektedir.³¹

30 Nasuhi Ünal Karaarslan, “Keşşâfû İstulâhâtü’l-fünûn ve’l-Ulûm”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 330-331.

31 Fârâbî, el-İbâne an garazi Aristûtâlîs fî Kitâbi mâ ba’de’t-tabî’a, s. 40-44; İbn Sînâ, *Risâle fî Aksâmi’l-ulûmi’l-akliyye*, nşr. Emin Hindiyye, *Tisû Resâil* içinde, Mısır: Matbaatü

İslâm bilim anlayışının intikal ettiği Osmanlı bilim geleneğinde kendinden önceki bilim anlayışını eleştirel bir bakış açısıyla inceleyip değerlendiren Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*’da ilimler sınıflamasına yer vermekte, zikrettiği ilimler sınıflaması içinde de en mükemmel olanın Taşkoprîzâde’ye ait olduğunu belirtmektedir.³² Kâtip Çelebi’nin de “muteber” olarak vurgulamış olduğu Taşkoprîzâde’nin bilim taksimi Akkirmânî’nin temel aldığı ilim anlayışıdır. Bu bakımdan Akkirmânî’nin de içinde bulunduğu Osmanlı düşünürlerinin birçok konuda düşüncesini benimsediği³³ İbn Sînâ’nın da içinde bulunduğu Meşşâî geleneğe mensup filozofların ilimleri tasnif etmekteki ve ilimlerin hiyerarşik yapısını oluştururken hangi fikri temelleri göz önünde bulundurduklarını belirlemek oldukça önemlidir. Klasik dönemde özne olan insanın varlık ile girmiş olduğu ilişkinin ürünü olan dil olarak algılanan bilginin³⁴ bir neticesi olarak Fârâbî ve İbn Sînâ’nın ilimleri ontoloji anlayışı üzerine inşâ ettikleri görülmektedir. Başka bir ifadeyle, ismi mezkûr filozofların sisteminde ilimler tasnifi ile ontoloji arasında doğrudan bir ilişki vardır ve ontolojik ilke ilimlerin ayrılmasında temel ölçü olmaktadır. Bu bağlamda da ilimleri birbirinden ayıran ve birbiriyle ilişkilendiren husus ise ilimlerin mevzûlarıdır.³⁵ Nitekim Fârâbî’nin *es-Siyâsetü’l-medeniyye*’de, İbn Sînâ’nın da *el-İlâhiyyât*’ta ortaya koyduğu ontolojik şema ile ilimler sınıflaması arasında tam bir mutabakat söz konusudur. Buna göre ortaya konulan ontolojik hiyerarşinin zirvesinde el-Mebdeu’l-Evvel vardır. O’ndan sudûr eden mevcûdât ise sırasıyla aklî-melekî cevherler, nefşânî-melekî cevherler, semâvî felekî cevherler, unsurlar, mürekkep cisimler ve insan şeklindedir.³⁶ Zikredilen bu ontolojik hiyerarşiye göre ilimler şu şekilde tasnif edilmektedir:

“Tanrı (Teoloji), gayr-i cismânî cevherler (metafizik), husûsan insan nefsi (metafizik, psikoloji), cismânî cevherler (tabiiyyât), cismânî cevherlerin kemmiyete dair

---

Hindiyye, 1908, s. 110-111; İbn Sînâ’nın bu eseri hakkında yapılmış çalışma için bk. Halide Yenen, “İbn Sînâ’da İlimler Tasnifi ve Risâle fi Aksâm el-Hikme”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 14 (2008), s. 59-95.

32 Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, I, s. 21-25.

33 Akkirmânî’nin başta *İklilü’t-Terâcîm* olmak üzere eserleri incelendiğinde İbn Sînâ’nın görüşlerini benimsediği görülmektedir. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bk. Mykhaylo M. Yakubovych, “Muhammad al-Aqkirmânî and his ‘Iqd al-La’âlî: The Reception of Ibn Sînâ in Early Modern Ottoman Empire”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLI (2013), s. 197-217.

34 İhsan Fazlıoğlu, “Selçuklu Döneminde Anadolu’da Felsefe ve Bilim- Bir Giriş-”, *Cogito*, İstanbul 2001, sayı 29, s. 154.

35 Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, s. 156.

36 İbn Sînâ, *Metafizik*, I, s. 25; a. mlf., *Metafizik*, II, nşr. ve trc. Ekrem Demirli-Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005, s. 180-181.

gerçekliği (matematik ilimler); madenler (ilmü'l-me'âdin, mineroloji), bitkiler (ilmü'n-nebât; botanik), hayvanlar (ilmü'l-hayevân; zooloji), insan (ilmü'n-nefs yani meleke psikolojisi, ahlâk, siyaset ilmi) şeklinde belirlenen ontolojik mertebelerin her biri bir ilme tekabül etmektedir.³⁷

Fârâbî ve İbn Sînâ'da olduğu gibi farklı bir bakış açısıyla ve ilim anlayışını ontoloji ile ilişkilendiren Taşköprîzâde de bilimleri, varlığın dış dünyada (fi'l-a'yân), zihinde (fi'l-ezhân), sözde (fi'l-ibâre) ve yazıda (fi'l-kitâbe) bulunuşuna göre tasnif etmekte, zihindeki varlığın hakiki veya mecaz olmasının tartışmalı olduğunu belirterek söz ve yazı sanatını mecaz kabul etmekte ve son üç kategorideki mantık, gramer ve yazı sanatını da âlet ilimleri olarak ele almaktadır. Düşünüre göre sadece dış dünyadaki varlığı inceleyen bilimler “hakiki ilim”dir. Çünkü bu ilimler, ne dinin değişmesi ile değişir ne de zamansal açıdan değişmesi mümkündür. Bu bilimler zaman bakımından değişmeyen ontolojik realiteyi konu edindiğinden dolayı gerçek ilim kabul edilir. Taşköprîzâde, ilimleri gayeye ulaşma, başka bir ifadeyle bilgi elde etme yöntemi açısından bir ayırım yaparak aklî ve naklî ayırımına gitmekte, sonuçlarına salt akılla ulaşılan ilmin felsefi (ulûm-ı hikmet); İslâm'ın nasları esas alınarak ulaşılanlara da şer'î/naklî ilimler (ulûm-ı şer'iyye) adını vermektedir. O, felsefi ilimleri nazarî/teorik (metafizik, matematik, fizik) ve amelî/pratik (ahlâk, tedbîr-i menzil, siyaset) olmak üzere ikiye ayırmakta ve ayrıca her birinin alt dalları (furu') olduğunu belirterek her bir bilimi ayrı ayrı başlıklarda incelemektedir.³⁸ Taşköprîzâde'nin yapmış olduğu bu bilimler taksiminin esasen Osmanlı ilim geleneğinde en mükemmel derecedeki şema olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu durumu Kâtip Çelebi, “hepsinden daha güzeldir” (ahsen mine'l-cemî') ifadesiyle vurgulamaktadır.³⁹ Taşköprîzâde'nin bilim anlayışının bir benzerini Tehânevî'de görmek mümkündür. Zira Tehânevî de *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*'un mukaddimesinde ele aldığı bilimleri, Arabî ilimler (el-ulûmu'l-arabiyye), şer'î ilimler (el-ulûmu'l-şer'iyye) ve hakiki ilimler (el-ulûmu'l-hakiki) şeklinde üçe ayırmaktadır.⁴⁰ Onun burada hakiki ilimlerle kastettiği, dinin ve toplumun değişmesi ile değişmeyen ilimlerdir. Bunlar ise mantık ve hikmet ilimleridir. Tehânevî, hikmeti de dış dünyadaki varlığın durumuna göre amelî ve nazarî şeklinde bir sınıflama yapmaktadır. Hikmeti nazarîyeyi ilmü'l-ilâhî, ilmü'r-riyâzî ve ilmü't-tabîî şeklinde; hikmeti amelîyeyi ise ahlâk, tedbîrül-men zil ve es-siyâsetül-medeniyye olarak tasnif etmektedir.⁴¹

37 İlhan Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, s. 159.

38 Taşköprîzâde, *Miftâhu's-sâade ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-ulûm*, I, s. 68-69; Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, s. 466, 498.

39 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s. 23; Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, s. 500.

40 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 3-69.

41 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 43-65.

Osmanlı bilim geleneğinde, Taşköprizâde'nin ve dolaylı olarak da Akkirmânî'nin ilim algısı üzerinde etkili olan bazı metinlerden bahsetmek Akkirmânî'nin bilim anlayışının belirlenmesinde oldukça önemlidir. Bu yöndeki metinlerden biri, yön-tem bakımından Fârâbî'nin *İhsâu'l-ulûm*'unu, İbn Sinâ'nın *el-Hudûd* ve *en-Necât*'ını takip eden İbnü'l-Ekfânî'nin (ö. 1348) *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd* adlı eseridir. Ansiklopedik bir mahiyete sahip olan eser, ilimler tasnifi yapmanın yanı sıra ilimlerin tarihi hakkında da bilgiler ihtiva etmektedir. Fârâbî'nin mezkûr eserinde yaptığı gibi İbnü'l-Ekfânî de ilimleri anlatırken, her bir ilmin önce tanımını vermekte ve ardından konusunu ve alt dallarını açıklamaktadır. "Asıl" şeklinde adlandırdığı ilimleri nazarî ve amelî olarak ayırmakta ve bu ilimlerden mantık, metafizik, fizik, geometri, aritmetik, astronomi ve mûsikîyi nazarî, ahlâk, tedbîrû'l-menziel ve siyaseti de amelî olarak tasnif etmektedir. İbnü'l-Ekfânî'nin mezkûr eseri daha sonraki dönemde Taşköprizâde'nin ilimler tasnifine ilişkin eseri *es-Sâ'âdetü'l-fâhire fi siyâdeti'l-âhire*'si ile *Miftâhu's-sâ'ade* adlı eserlerinin ilimler tasnifi ile ilgili bölümlerinin büyük kısmını ihtiva etmektedir. Yine Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u ve Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sâ'ade*'nin ihtisarı olan *Kevâkibü's-seb'â'nın* da temel kaynağı durumundadır.⁴² Yine Taşköprizâde'nin temel kaynağı olup, Akkirmânî'nin bilim zihniyeti üzerinde dolaylı yoldan etkisi olabilecek bir başka eser de Molla Fenârî'nin oğlu Mehmed Şah'ın (ö. 1437) *Enmûzecu'l-Ulûm*'udur. Mehmed Şah Fenârî'nin Fahreddin Râzî'nin (ö.1210) *Hadâiku'l-envâr fi hakâyik'l-esvâr* adlı eserini temel alarak telif ettiği bu eser, dönemindeki bütün ilimleri ve tartışma mevzularını içeren bir mahiyete sahiptir. Fahreddin Râzî'nin eserinde 60 ilimden bahsettiğini ve kendisinin de bunlara 40 ilim daha ilave ederek, aklî ve naklî olmak üzere ortalama yüz farklı ilmi anlattığını söyleyen Mehmed Şah, bu ilimleri de naklî/şer'î, aklî/felsefî ve âlet ilimleri olmak üzere üçe ayırarak incelemektedir. Usûl-i din, tefsir, hadis, usûl-i fıkıh, fıkıh, tasavvuf ve siyer gibi şer'î ilimlerin öncelikle ele alındığı eserde âlet ilimleri, dil (lûgat) ve mantık olmak üzere ikiye ayrılmakta, felsefî ilimler de teorik ve pratik şeklinde tasnif edilmektedir. Müellif, teorik ilimleri metafizik, fizik ve matematik şeklinde, pratik ilimleri de ahlâk, siyaset, tedbîr-i menziel ve adâbü'l-mülûk olarak anlatmaktadır.⁴³

Osmanlı bilim geleneğinde Akkirmânî'den önce ve XVI. yüzyılda her bir ilmi müstakil bir disiplin olarak anlatan Taşköprizâde'den sonra XVII. yüzyılda yaşayan Kâtip Çelebi de klasik ilim anlayışına dayanarak ilimleri ontolojik bir bakış açısıyla tasnif etmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere *Keşfü'z-zunûn*'un

42 İhsan Fazlıoğlu, "İbnü'l-Ekfânî", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 22-24; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*'da İbnü'l-Ekfânî'nin zikredilen eserinin Taşköprizâde'nin temel kaynağı olduğunu söylemektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s. 102.

43 Kemal Faruk Molla, "Mehmed Şah Fenârî", s. 263 vd.

mukaddimesinde dönemine kadar olan farklı ilimler taksimine yer vermekte ve bunlar içinde en mükemmel olanın Taşköprizâde'nin eseri olduğunu söylemektedir. Hatta Kâtip Çelebi, Taşköprizâde'nin bilimlerin “yazıda, ifadede, zihinde, dış dünyada” bulunuşuna göre ontolojiyle ilişkilendiren metnini aynen tekrar ederek ilimler sınıflamasını ontolojik bakış açısıyla ortaya koymaktadır.⁴⁴ O, *Keşfü'z-zunûn*'da “İlmü'l-hikme” başlığında ilimleri nazarî ve amelî şeklinde⁴⁵ ayırırken “İlmü'l-felsefiyyat” başlığında matematik (riyâziyye), mantık (mantikiyye), fizik (tabiiyye) ve metafizik (ilâhiyye) ve onların alt dalları şeklinde bir tasnif yapar.⁴⁶ Ayrıca mezkûr eserinde alfabetik sırayı takip ederek ilimler, eserler ve müellifler hakkında detaylı bilgi veren Kâtip Çelebi, felsefî ilimleri de ayrı ayrı maddelerde ele almaktadır. “İlmü'l-hikme” maddesinde Katip Çelebi, Osmanlı bilim dünyasında bir âlimin ilmî derecesinin belirlenmesi kriterine değinerek, hikmet ilminin önde gelen düşünürlerini anlattıktan sonra Osmanlı bilim dünyasındaki Şemseddin el-Fenârî, Kadızâde-i Rûmî, Alî Kuşçu (ö. 1474) ve İbn Kemâl (ö. 1534) gibi bazı bilim adamlarının isimlerini zikretmekte ve ardından bir âlimin ilmî derinliğinin hem naklî hem de aklî ilimlerdeki yetkinliği ile ölçüldüğünü ve dolayısıyla XVI. yüzyıla kadar Osmanlı bilim dünyasında hikmet ve şer'î ilimleri şahsında toplayan düşünürlerin varlığından söz etmektedir. O, ayrıca burada bazı müftülerin felsefî ilimlerin öğretilmesini yasaklaması neticesinde söz konusu ilimlerin Osmanlı ilim coğrafyasında yok olmasına neden olduğunu belirtmektedir.⁴⁷

Akkirmânî ile aynı çağda yaşayan ve klasik dönemde başlayarak gelişen ilimler sınıflaması ve tertibi konusunda çok önemli katkılar sağlayan metinlerden biri de Saçaklızâde'nin *Tertibu'l-ulûm* adlı eseridir. Saçaklızâde, kendinden önceki ilimler sınıflamasından farklı bir şekilde ilimleri sınıflandırır. Eserinde ilimlerin sayısını artırarak farklı tasnif durumları ortaya koyan Saçaklızâde, önce, ilimleri fayda ve zarar açısından bir tasnife tâbi tutmuş ve felsefî ilimleri zararlı ilimler arasında zikretmiştir. İkinci bir tasnifi ise şer'î ve şer'î olmayan şeklinde yapmıştır. Onun burada şer'î olmayan ilimden kastı bir başkasından alınan, yani gerek Peygamberlerden gerekse diğer insanlardan öğrenilen ilimlerdir. Dil ilmi, kelâm ve diğer ilimler gibi. Şer'î olmayan ilimleri Saçaklızâde, aklî, Kitap ve sünnetten geliştirilen ilimler, Kur'an ilimleri ve hadis ilmi şeklinde kategorize eder. Bir başka

44 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, s. 23.

45 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 564-568.

46 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, III, s. 1031-1032.

47 Kâtip Çelebi, felsefî ilimlerin gözden düşmesinin sonuçlarının İbn Haldun'un söylediği gibi devletin çökmesinin belirtilerinden olduğunu ifade etmektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 567-568.

tasnifi de öğrencilerin tahsil seviyesine göre⁴⁸ yapar. Saçaklızâde, bu ilimleri tahsil edenin durumuna göre mübtedî, tekmi'lü'l-mevâd, kâmil/tekmil olarak düzenler.⁴⁹ Saçaklızâde, eserinin Hâtîme (s. 223-240) kısmında felsefe ile ilgili konulara yer verir ve burada Gazzâlî'nin *el-Munkızu mine'd-dalâl* adlı eserindeki felsefi ilimlerin tasnifini esas alarak onları anlatır. O, burada zaman zaman aşırı bir tutumla felsefi ilimleri tenkit ederken, bazen de Gazzâlî gibi temkinli davranarak mezkûr ilimleri benimsemiş gibi bir tavır sergilemektedir.⁵⁰

“Taksîmu'l-ulûm” konusunda Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'sini izleyen Akkirmânî de *İklilü't-Terâcim*'in başında ilimleri nazarî ve amelî şeklinde ikiye ayırmaktadır. Nazarî felsefeyi ilâhî/metafizik (ilm-i a'lâ), ilmü'r-riyazî (ilm-i evsat) ve ilmü't-tabîî (ilm-i edna) olarak üçe,⁵¹ yine amelî felsefeyi de ilmü'l-ahlâk, ilmü tedbiri'l-menzil ve ilmü's-siyâset olmak üzere üç kısımda incelemektedir.⁵²

48 Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm* adlı eserinde ilimleri tahsil seviyesine göre sınırladığı kısımda dönemde medreselerdeki bazı olumsuz uygulamalara dikkat çekmekte ve bazı kişilerin hiç hak etmedikleri halde yüksek derecede icâzet aldıklarını söyleyerek, bu tutumların ilmiye teşkilatında bozulmalara sebebiyet vermelerinden yakınmaktadır. Saçaklızâde, medreselerde bazı kimselerin daha başlangıç aşamasındaki ilimleri tahsil etmediği halde “tekmîlü'l-mevâd” (Öğrencinin aklı ve nakli âlet ilimlerini tahsil etmede kâmil derece olduğu manasındadır. Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm*, s. 217) şeklinde nitelendirildiğini belirtmekte, bazı bilgisiz (cahil) kişilerin “madde”yi bazı mantık ve felsefe kitaplarına verilen ad olarak gördüklerini ve dolayısıyla Kur'an'ı yüzünden dahi okuyamadıkları halde bu gibi kişilere “tekmil” olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Hatta Saçaklızâde, uğraştıkları ilimlerin ne olduğunu anlayıp anlatamayan bu kişilerin “tekmil” unvanı verilmesinin sebebi olarak hocalarının kendilerine verdikleri icâzet, giydikleri ulemâ kisvesi ve ayrıca öğrenmekten sıkılıp öğretme hevesinde olmaları şeklinde zikretmektedir. Bk. Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988, s. 217-218; Türkçe tercümesi, *Tertibü'l-ulûm*, trc. Zekeriya Pak-M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009, s. 245-246; Dolayısıyla XVIII. yüzyılda Saçaklızâde'nin ilmiye teşkilatındaki usulsüzlükleri tespit ederek birtakım analizler yapması ve olumsuz tutum ve davranışlara karşı yönelttiği eleştirilerden döneminde ilmiye teşkilatında ortaya çıkan problemlere kayıtsız kalmadığı görülmektedir.

49 Muhammed İsmâil es-Seyyid Ahmed, “Mukaddime”, *Tertibü'l-ulûm* içinde, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988, s. 5-71; Türkçe trc., 45-117.

50 Saçaklızâde, *Tertibü'l-ulûm*, s. 223-240; Saçaklızâde'nin ilim anlayışı ve felsefi ilimleri değerlendirmesi için bk. İbrahim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimler Sınıflaması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

51 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^b; a.mlf., *İklilü't-Terâcim*, s. 9.

52 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 23^{a-b}; a.mlf., *İklilü't-Terâcim*, s. 8.

Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*'de de siyaset ilminin saltanata taalluk eden siyaset ilmi ve nübüvvet ve şeriate taalluk eden nevâmis ilmi şeklinde iki kısma ayrıldığını zikretmektedir.⁵³ *İklilü't-Terâcim*'de hikmetin ve nazarî ve amelî hikmetin tanımı, konusu ve bölümleri hakkında kısaca bilgi vermesine karşılık, *Târîfâtü'l-fünûn*'da dil ilimleri, mantık, felsefî ilimler (nazarî ve amelî) ve şer'î ilimler şeklinde bir sıralama ile her bir ilmin tanımını, konusunu, alt dallarını ve her bir ilimde ön plana çıkan kitapları ve müelliflerini anlatmaktadır. Buna göre Akkirmânî, mezkûr eserinde önce dil ilimlerini (sarf, nahiv, beyân, bedî' vs.), ardından mantık ve felsefî ilimleri (hikmet), felsefî ilimlerin nazarî (tabiî, riyazî ve ilâhiyat) ve amelî (ahlâk, tedbiri'l-menzil ve siyaset) şeklindeki bölümlerini verdikten sonra da şer'î ilimleri (kırâat, hadis, tefsîr, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm) bahis konusu yapmaktadır.

Görüldüğü üzere klasik İslâm bilim geleneğinde gelişen ve önemli bir yer işgal eden ilimler tasnifini benimseyen Akkirmânî, eserinde yöntem olarak Taşkoprîzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'sini takip ederek her bir bilimi oldukça geniş bir şekilde ele almaktadır. Çünkü müellif, yukarıda belirtildiği gibi, mezkûr eserinde aklî-naklî şeklinde bir ayırım yaptığını belirtmeksizin sistemli bir sıra takip ederek, bir ilim hakkında genel bilgi verdikten sonra o ilmin alt disiplinlerini (furû') incelemiştir. Başka bir ifadeyle Akkirmânî, bir ilmin sadece tanımı ve konusunu vermekle kalmamış hem bütün içeriği hakkında bilgi vermiş hem de o ilimle ilgili yazılmış literatürü de müellifiyle birlikte okuyucuya sunmuştur.

3. Akkirmânî'nin Felsefî İlimler Algısı

Târîfâtü'l-fünûn'da ilimleri tanımları, konuları ve faydaları açısından inceleyen Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*'in mukaddimesinde bir ilmi araştırmak isteyen kişinin öncelikle üç temel noktayı bilmesi gerektiğini söylemektedir. Buna göre ilk olarak, o ilmi, bilinen bir yönüyle tasavvur etmek gerekir. Zira mutlak olarak bilinmeyen şeyi istemek muhaldir. İkinci olarak, o ilmin faydalarını; üçüncü olarak da o ilmin mevzusunun ne olduğunu bilmek şarttır. Çünkü ilimleri birbirinden ayıran şey mevzularıdır.⁵⁴ Esasen Akkirmânî'nin burada yaptığı şey, İslâm bilim geleneğinde bilimlerin hangi ölçülerin esas alınarak aklî-naklî, hikemî-millî, şer'î-felsefî şeklinde bir ayırım yapıldığını belirleyen metodolojisidir. Zira yukarıda değinildiği gibi, İslâm bilim geleneğini inşâ eden düşünürlerin, bir taraftan ilimler tasnifindeki kriterlerini ontoloji anlayışları belirlerken, diğer yandan da bilimlerin saha ve sınırlarını mantıksal, bilimlerden beklenen yararı elde etmenin pragmatik ölçütlerini oluşturmuşlar ve her bilimin konusu, ilkeleri ve meselelerini belirlerken, problemi ortaya koydukları

53 Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*, s. 8.

54 Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*, s. 4.

“burhân” teorisi ile irtibatlandırarak ele almışlardır.⁵⁵ Dolayısıyla Akkirmânî’nin devraldığı entelektüel geleneğe mensup düşünürlerin, her bilimi, bilim yapan şeyin, öncelikli olarak o bilimin konu (mevzû), ilkeler/öncüller (mebâdî) ve araştırma problemleri (mesâil) olduğu hususunda hemfikir oldukları göze çarpmaktadır. Bilimleri birbirinden ayıran ve o bilimi bilim yapan konu (mevzû), ilkeler (mebâdî) ve meseleleri (mesâil) bir metodoloji problemi olarak ilk önce Fârâbî, İbn Sînâ, Taşköprîzâde, Katip Çelebi ve Tehânevî’de tartışılmaktadır. Fârâbî ve İbn Sînâ’nın her bir bilimin konusu, ilkeleri ve problemleri olduğunu iddia ederken meseleyi kendi burhân teorileriyle ilişkilendirerek mantık kitaplarının *İkinci Analitikler (el-Burhân)* bölümünde tartıştıkları görülmektedir. Fârâbî, *Kitâbu’l-Burhân* adlı eserinde “Burhân ve Tanımın Nazarî Sanatlarda Kullanılma Keyfiyetleri” başlıklı bölümünde nazarî ve amelî her bir sanatın genel olarak konu, mesele ve ilke olmak üzere üç şeyi kuşattığını söyledikten sonra her birinin tanımını, konularını, meselelerini ele almakta ve daha sonra da bilimlerin birbirleriyle olan ortak ilkelerini ve birbirlerinden ayrıldıkları noktaları anlatmaktadır.⁵⁶ Benzer şekilde İbn Sînâ da *Kitâbu’ş-Şifâ: II. Analitikler* adlı eserinin ikinci ve üçüncü makalesinde birkaç fasılda konuyu ele almaktadır.⁵⁷ Fârâbî ve İbn Sînâ’nın ilimlerin konu, ilke ve problemlerini burhan teorisiyle ilişkilendirerek mantık kitabı olan *Kitâbu’l-Burhân*’da ele almalarına rağmen, Taşköprîzâde, müstakil olarak ilimleri incelediği eserinde her bir ilmi anlatırken, o ilmin konusu, ilkesi ve meselesini ele almaktadır. Zikredilen konuyu Kâtip Çelebi *Keşfü’z-zunûn*’da,⁵⁸ Tehânevî ise *Keşşâfu Istilâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*’un⁵⁹ mukaddimesinde “el-ilm” kavramını ele aldıktan sonra ilimlerin konu, ilke ve meselelerine ve ayrıca her bir bilimin birbirleriyle ortak ve farklı olan yönlerine değinmektedirler. Akkirmânî ise *Târîfâtü’l-fünûn*’da Taşköprîzâde’nin eserini temel referans olarak almakta ve her bir ilmin, önce tanımını, konusunu, meselelerini ve

55 Klasik dönemde ilimler tasnifi ile burhân teorisi ilişkisi hakkında bk. Kutluer, *Felsefe Tasavvuru*, s. 177 vd.; a. mlf., *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, s. 488.

56 Farabi, *Kitâbu’l-Buhrân*, s. 36 vd.

57 İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ: II. Analitikler*, nşr. ve trc. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.

58 Katip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, s. 18 vd.; Kâtip Çelebi, Taşköprîzâde’nin eserinde “akılcı düşünme yöntemi” ile ilgili bilimlerden zikrettiğinin tamamının üç yüz beş bilim olduğunu söylemektedir. O, eserinde “akılcı düşünme yöntemi” başlığında sadece akli ilimleri değil şer’î ilimleri de saymaktadır. Dolayısıyla Çelebi, hem akli hem de nakli ilimleri “akılcı düşünme yönteminin ürünü olarak kabul etmektedir. Kâtip Çelebi’nin bilim anlayışı hakkında yapılmış bir çalışma bk. Bilal Yurtoğlu, *Keşfü’z-zunûn ve Katip Çelebi’nin Bilim Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

59 Tehânevî, *Keşşâf*, s. 7-9.

faydasını verdikten sonra o ilimle ilgili yazılmış önde gelen kitaplar ve müellifleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda da Akkirmânî'nin mezkûr eserindeki şemayı takip ederek felsefi ilimler algısını Taşkoprîzâde'nin eseriyle mukayeseli olarak ve eserde geçtiği şekilde, yani Arapça kullanımı ile ele alacağız.

3.1. Mantık (İlmü'l-Mantık)

Akkirmânî, mantık ilmi ile ilgili “Hikmetten midir, değil midir?” yönünde birtakım tartışmaların olduğunu belirtmekte, hikmeti, “ilim ve amel yönünden nefsin mümkün olan kemâline ulaşması” şeklinde tanımlayanların mantığı hikmetten kabul ettiklerini söylemektedir. Ancak karşı görüş olarak da mantık ilminin dış dünyada mevcut olmayan ikinci makullerden bahsettiği için hikmetin kapsamına girmediğini ifade etmektedir. Akkirmânî, burada *Hikmetü'l-Ayn* şerhleri bağlamında birtakım tartışmalara yer vererek Seyyit Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 1413) *Hikmetü'l-Ayn Haşiy'e*'sindeki hikmet tanımına yer verir: “Hikmet, insanın kendisiyle yetkinleştiği bir ilimdir; hakim (filozof) de bilinmeye değer olan eşyanın hakikatini bilen ve bildiğiyle fiillerini gerçekleştiren ve terkedilmesi gerekeni terk ederek sonuçta saadet-i kusvâya ulaşan kimsedir.” Akkirmânî, bu tanıma göre mantığın hikmete dâhil görüldüğünü, ancak ahval kaydıyla dışarıda kaldığını ifade etmektedir.⁶⁰

Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*'da “ilmü'l-mizân” olarak isimlendirdiği mantığı “tasavvur ve tasdik bilinenlerden bilinmeyenlerin kazanılmasının keyfiyetini tarif eden ilim” şeklinde tanımlamakta, mevzûsunu da bilinmeyene (mechûle) ulaştırması bakımından ikinci ma'kulât (el-ma'kulâti's-sâni) olarak belirtmektedir.⁶¹ Mezkûr eserinde mantık ile ilgili kitaplardan ve müelliflerinden bahseden Akkirmânî, ilk olarak İbn Sînâ'nın hayatını ve onun *eş-Şifâ* külliyyatının mantık ile ilgili bölümünü anlatmakta ve İbn Sînâ'nın da ifade ettiği gibi mantığın ilimlerin kazanılması için alet ilmi olduğunu söylemektedir.⁶² Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*'da âlet ilmi olarak bahsettiği mantığın *İklilü't-Terâcim*'de dış dünyada mevcut olmayan ikinci makullerden bahsettiğinden dolayı hikmetin kapsamı içine girmediğini belirtmektedir.⁶³

60 Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*, s. 5; Akkirmânî'nin mantık ilmiyle ilgili olarak hikmete dahil olup olmaması meselesine Kâtip Çelebi de *Keşfü'z-zunûn*'un “İlm-i hikmet” maddesinde değinmektedir. Onun burada Akkirmânî ile benzer görüşte olduğu görülmektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 565.

61 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 11^a; Akkirmânî'nin mantık ilminin tanımı, mevzusu ile ilgili ifadeleri, benzer şekilde Taşkoprîzâde'nin *Miftâhu's-sâ'ade*'sinde geçmektedir. Krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sâ'ade*, I, s. 237; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, IV, s. 1489.

62 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 11^b.

63 Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*, s. 6.

O, mantık ilmiyle ilgili olarak İbn Sînâ'nın mantık külliyatından sonra tarih sırası gözetmeksizin Kadı Siraceddin el-Urmevî'nin (ö. 1283) *Metâliu'l-Envâr*'ını, Kutbeddin Râzî'nin⁶⁴ (ö. 1365) bu eser üzerine yazdığı şerhi, Kâtibi'nin (ö. 1276) *Şerhu alâ'l-risâleti's-Şemsiyye*'sini, Sühreverdî'nin (ö. 1191) *Kitâbü't-Telvîhâti'l-levhiyye ve'l-'arşîyye* ve *Kitâbü'l-Meşâri' ve'l-mutârahât*'ını,⁶⁵ Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 1210) *el-Mulabhas* ve *Şerhu'l-İşârât*'ını, Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'nin (ö. 1152) *Kitâbu'l-Mu'teber*'ini zikretmektedir. Taşkoprîzâde'de olduğu gibi, Akkirmânî de mantık ilmi hakkındaki düşüncelerini söz konusu ilimde gayeye ulaşmak isteyen kimsenin mutlaka Sadruşşerî'a'nın *Tâdilü'l-'ulûm* adlı eserinin mantıkla ilgili bölümü olan "Tâdilü'l-mîzân" bölümünü okuması gerektiğini söyleyerek bitirir.⁶⁶

Akkirmânî, mantık ilminin alt dalları olarak, derste hoca ile öğrenci arasındaki iletişimin nasıl olması gerektiğinden bahseden ders adabı ilminden; münazara edenler arasında söylenen sözlerin nasıl olduğundan bahseden nazar ilminden; herhangi bir sözü, her ne şekilde olursa olsun yıkarak hükmünü geçersiz kılmaya çalışan cedel ilminden ve âlimlerden bir grubun bulunduğu mezheplerin açıklamalarından ve edille-i icmâliyeden muhtelif istinbât şekillerinden bahseden hılâf ilminden bahseder.⁶⁷

3.2. Hikmet İlimleri (İlmü'l-hikme)

Akkirmânî, kendisinden önce yapılan felsefe tanımlarını kabul ederek, hikmeti "İnsanın gücü ölçüsünde mevcût olmaları bakımından varlığı araştırılan ilim"⁶⁸ ola-

64 Akkirmânî, burada Taşkoprîzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'de zikrettiği ve diğer bazı kaynaklarda geçen Kutbeddin Râzî'ye "Tahtânî" lakabının verilmiş nedenini açıklamaktadır. Buna göre, Kutbeddin Râzî, Zahiriye Medresesinde Kutbeddin Şirâzî ile birlikte bulunmakta ve iki Kutbeddin'i birbirinden ayırt etmek için de alt katta bulunan Kutbeddin Râzî'ye "Tahtânî", üst katta bulunan Kutbeddin Şirâzî'ye de "Fevkânî" lakabı verilmiştir. Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 11^b; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 240; Necmi Derin, "Kutbeddin Râzî ve Metafizik Anlayışı", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1, Diyarbakır 2009, s. 142.

65 Bu eserlerin Sühreverdî'ye aidiyeti hakkında bk. İlhan Kutluer, "Sühreverdî, Maktûl", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 36-40.

66 Hem Akkirmânî hem de Taşkoprîzâde mantık alanında uzmanlaşmak isteyen birinin mutlaka Sadruşşerî'a'nın *Tâdilü'l-mîzân* adlı eserini okuması gerektiğini vurgulamaktadır. Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 11^b-12^a; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 244; Sadruşşerî'a'nın mezkûr eserine dayanılarak yapılmış bir çalışma için bk. Mahmut Ay, *Sadruşşerî'a'da Varlık (Tâdilü'l-'ulûm Temelinde Kelam-Felsefe Karşılaşması)*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.

67 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^a-12^b; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 303-308.

68 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^b; a. mlf., *İklilü't-Terâcim*, s. 7; Akkirmânî'nin hikmet tanımı benzer şekilde Tehânevî'de de yer almaktadır. Bk. Tehânevî, *Keşşâf*, s. 47.

rak tanımlamakta ve felsefeyi, yani hikmeti nazarî ve amelî şeklinde iki kısımda incelemektedir. Üçe ayrılan nazarî hikmet, (ı) ya Tanrı gibi, dış dünyada ve zihinde maddeye muhtaç olmayan varlığın hallerini inceleyen ilimdir. Bu ilim ilm-i ilâhîdir, diğer adıyla metafiziktir. (ıı) Ya küre gibi, dış dünyada (vücûd-i haricî) maddeye muhtaç, ancak zihinde muhtaç olmayan varlığın hallerini inceleyen ilimdir. Bu da ilmi riyâzîdir, yani matematik. (ııı) Ya da insan gibi hem dış dünyada hem de zihinde maddeye muhtaç olan varlığın hallerini inceleyen ilimdir ki, o da ilmi tabiîdir, diğer adıyla fizik.⁶⁹ Dolayısıyla Akkirmânî de devraldığı ilmî geleneğe mensup düşünürler gibi, nazarî felsefeyi ilâhî (metafizik), riyazî (matematik)ve tabiî (fizik) olarak üçe ayırmaktadır.

3.2.1. Metafizik (el-İlmü'l-İlâhî)

Akkirmânî'nin "İlm-i a'lâ" şeklinde de isimlendirdiği metafizik, mevcudâtı zihinde ve dış dünyada maddeden münezzeh olarak inceler. Bu bakımdan da konusu (mevzu) en geneldir ve bu ilmin konusu "var olmaları bakımından varlıktır" (mevcûdun min haysü hüve mevcûdun). Metafizik, Tanrı'dan ve diğer mahiyetlerden bahseder.⁷⁰ Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*'da hikmet ilminin üstatlarından bahsetmekte ve burada ilk olarak ilmü'l-hikmet'in kaynağının (menba) ve bütün ilimlerin üstadının İdris aleyhisselam olduğunu söylemektedir. Daha sonra ise hikmet ilminin üstadı olarak Yunan filozoflarından Platon'u (M.Ö. 427-347) zikretmekte, onun hikmeti Pythagoras'dan (M.Ö. 570-495) aldığını ve Sokrates'in de aynı dönemde yaşadığını ve onlardan sonra en büyük üstadın Platon'un öğrencisi olan Aristoteles olduğunu söylemektedir. Akkirmânî, hikmet ilminin üstatları olarak İslâm düşünülerinden Fârâbî'yi İbn Sînâ'yı, Fahreddin Râzî'yi ve Nasireddin Tûsî'yi (ö. 1274) zikretmektedir. O, ayrıca burada Nasireddin Tûsî'nin kendine has ve etkileyici bir yazı üslubu olduğunu ve zamanında "hukemânın sultanı" olarak anıldığını anlatarak İslâm düşünce geleneğindeki yerine ve önemine işaret etmektedir. Akkirmânî, bu kısmın sonunda da din-felsefe tartışmasına değinmekte ve felsefî ilimlerin (ulûmü'l-hikmet) dinî ilimlere (ulûmü'l-şer'îyye) muhalif olduğunun zannedilmemesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre din ve felsefenin birbirine tamamen muhalif olması imkânsızdır. Din ve felsefenin muhalif olması sadece birkaç meselede ortaya çıkmaktadır. Bazı meselelerde de görünüşte muhalif gibi olsa bile

69 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^b; a. mlf., *İklîlü'r-terâcim*, s. 9; Benzer ifadeler Kâtip Çelebi'de de geçmektedir. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, s. 564-565.

70 Akkirmânî, *İklîlü'r-terâcim*, s. 9; Akkirmânî'nin metafizik ilminin tanımı ve konusu hakkındaki ifadeleri İbn Sînâ'nın görüşleriyle aynı şekildedir. Krş. İbn Sînâ, *Metafizik*, I, s. II.

araştırılıp incelendiğinde muhalif olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁷¹ Akkirmânî'nin buradaki ifadelerinden İslâm düşünce geleneğinde en çok tartışılan konulardan biri olan din-felsefe ilişkisi ile ilgili olarak, din ile felsefe arasında herhangi bir çatışma olmadığı düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, *İklilü't-Terâcim* adlı eserinde de konuyla ilgili olarak Tanrı'nın bilgisi meselesi örneğinden hareketle bazı âlimlerin filozofların görüşlerini yanlış anladığını ifade etmekte ve dolayısıyla filozofların fikirlerinin araştırılıp incelenmeden küfürle itham edilmelerinin yanlış olduğunu söylemektedir.⁷²

3.2.2. Fizik (el-İlmü't-Tabîî)

Akkirmânî, fizik (tabîî) ilimleri “ilm-i ednâ” şeklinde isimlendirir. Fizik ilmi (ilmü't-tabîî), zihinde ve dış dünyada maddeye muhtaç olan varlıkları inceler. Bu ilme maddeye ihtiyaç duyduğundan dolayı edna (aşağı), tabiat sahibi cisimlerden bahsettiğinden dolayı da tabîî (fizik) denilmektedir.⁷³ Müellifin burada fizik ilmini “ilm-i edna” yani “aşağı ilim” şeklinde isimlendirmesi, bu ilmin fiziki varlıkları ve dolayısıyla varlık mertebeleri bakımından aşağıda olan ve maddî olan varlıkları incelemesinden kaynaklanmaktadır. Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*'da Taşkoprîzâde de olduğu gibi, metafiziği ele aldıktan sonra fizik ilimlerin asıl bölümleri olan tıp, tabiat bilimleri, zooloji, psikoloji, sihir ve kimya vs. gibi gizli ilimleri inceler ve ardından sırasıyla tıp, firâset, astroloji (nücûm) ve sihir gibi gizli ilimlerinin dallarını (furû') ele alır ve bu ilimleri tanımlar.⁷⁴ Burada sadece Akkirmânî'nin geniş yer verdiği ilimleri zikretmeyi yeğliyoruz.

71 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^b; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 313-320; Akkirmânî'nin Taşkoprîzâde'nin ilmü'l-ilâhî'nin dalları olarak yer verdiği ilmü ma'rifeti'n-nüfus'il-insâniyye, ilmü ma'rifeti'l-melâike, ilmü ma'rifeti'l-me'âd ve ilmü emârâti'n-nübüvve ilimlerine yer vermediği görülmektedir. Bk. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 321-322.

72 Akkirmânî, *İklilü't-Terâcim*, s. 221; Akkirmânî'nin din-felsefe ilişkisi bağlamında ele aldığı bu durumu, ilk olarak Kâtip Çelebi'nin dile getirdiği ve ayrıca XVIII. yüzyılda yaşayan Saçaklızâde'nin üzerinde durduğu görülmektedir. Dönemin entelektüelleri, XVI. yüzyılın sonunda başlayan medreselerdeki bozulmanın sebebi olarak medrese eğitiminde felsefi ilimlerin hor görülmesinin ve dışlanması sonucunu olduğunu dile getirmekte ve hatta bu durumun medreselerde eğitim gören öğrencilerin zihinsel açıdan yozlaşmalarına ve kendi dinî metinlerini dahi anlayamaz duruma gelmelerine yol açtığını vurgulamaktadırlar. Kenan, “III. Selim ve Dönemi”, s. 148.

73 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 12^b; a. mlf., *İklilü't-Terâcim*, s. 9-10.

74 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 13^a-15^a; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 326-346.

Tıp ilmi; Akkirmânî'ye göre, hastalığın giderilmesi ve sıhhatin korunması için hastalık ve sıhhat cihetinden insan bedenini araştıran ilimdir. Bu ilmin üstünlüğünü tespit edebilmek için İmâm-ı Şâfi'nin, "İlim ikidir; biri beden için tıp ilmi, diğeri de din için olan fıkıh ilmidir." sözü yeterlidir. Nitekim Hz. Ali'den bildirildiğine göre ilim beştir. Bunlar; din için fıkıh, beden için tıp, bina için matematik, dil için nahiv ve zaman için astronomi ilmidir. Tıp ilminin kurucusu Hippokrates'dir (ö. M.Ö. 377), ikinci ustada Calînûs'tur (ö. 199) ve İslâm dünyasındaki ustada ise Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî'dir (ö. 925).⁷⁵ Akkirmânî, anatomi vs. gibi tıp ilminin dallarını zikreder.⁷⁶

Zooloji (ilmü'l-hayevân), hayvan türlerinin özelliklerinden, faydalarından ve zararlarından bahseder. Bu ilmin mevzusu, karada, denizde, yürüyen, sürünen, uçan gibi hangi türden olursa olsun hayvan cinsleridir. Bu ilimde amaç, hayvanlardan faydalanmak, ilaç yapmak, birtakım zararlarından sakınmak ve onlar hakkında bilinmeyenleri bilmektir.

Ziraat (ilmü'l-felâha), bitkilerin ortaya çıkışlarından sonuna kadar olan devrelerinin keyfiyetini inceler. Bir başka ifadeyle tarım bilgilerinin anlatır. Maden (ilmü'l-ma'den), madenlerin oluşumunun, renklerinin ve tabiatlarının nasıl olduğu bilgisini verir.

Firâset ilmi, insanın ahlâkî yapısı, dış görünüşü, azâları, şekli, rengi gibi şeylerden bahseder. Kısaca insanın dış görüntüsünden iç âlemine istidlaldir. İki kısım firâset olduğunu söyleyen Akkirmânî, birincisinin tecrübe ile kazanıldığını belirtmekte ve filozofların bu kısım firâseti tabii ilimlerin dallarından kabul ettiklerini ifade etmektedir. O, ikinci kısım firâsetin de şer'î olduğunu ve insan nefsinin kötü ahlâktan temizlenmesi, kalbin çirkin sıfatlardan tasfiye edilmesi neticesinde elde edilen nur olduğunu ve elde edilen bu nur ile de insanın görünmeyen şeyleri elde ettiğini belirtmektedir.

Rüya tabiri ilmi (ilmü't-ta'bîr), nefsî tahayyüllerin ve bilinmeyen şeyler arasındaki bağlantının anlatımıdır. Bu ilim sayesinde hariçte bulunan nefse ait hallere veya insanın dışında gerçekleşen birtakım olaylara vakıf olunabilir. Bu ilmin faydası, gelecekte olacak şeyleri müjdelemek veya korkutmak ve sakındırmak şeklindedir.

Astroloji ilmi (ilmü ahkâmi'n-nücûm), feleklerin yapısını, durumlarını ve ayrıca kevn ve fesâd âleminde boşluk, hava, maden, bitki ve hayvanları inceler. Akkirmânî'nin astroloji ilminin dalları (furû') olarak birtakım gizli ilimlerden bahsettiği ve eserinde sihir, tılsım ve simya gibi ilimlere de çok fazla yer verdiği görülmektedir.⁷⁷

75 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 13^a; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 326-330.

76 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 15^a-16^a; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 347-351.

77 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 17^a-18^b; krş. Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 360-370.

3.2.3. Matematik (el-İlmü'r-Riyâzî)

Akkirmânî'nin "el-ilm-i evsat" olarak isimlendirdiği matematik, mevcudâtı zihinde değil de dış dünyada madde içinde olması bakımından inceler. Bu ilme el-ilm-i evsat (orta ilim) denilmesi, zihinde maddeye muhtaç olmamakla fizik, dış dünyada maddeye muhtaç olmasıyla da metafizik ilminden ayrılmasındandır. Başka bir ifadeyle matematik, fizik ve metafizik arasında yer alır. Akkirmânî'ye göre matematik ilmi dört kısımdır. Bunlar; ilmü'l-hendese (geometri), ilmü'l-hey'et (astronomi), ilmü'l-aded (sayı/aritmetik) ve ilmü'l-mûsikî'dir.⁷⁸

3.2.3.1. Geometri (İlmü'l-Hendese)

İlmü'l-hendese, Akkirmânî'ye göre bu ilimle, ölçülerin durumları, onun ilişenleri, birinin diğerine oranı ve özellikleri ile şekilleri bilinir. Mezkûr ilmin mevzûsu, mutlak ölçüler (miktar), yani çizgi, yüzey ve cismin özellikleridir. Zikredilen konulara bağlı olarak da bu ilimde açı, nokta ve şekil incelenir. Bu ilmin faydası ise mevcudâtın zikredilen hallerinin öğrenilmesidir. Böylece insanın zihni açılır, çeşitli ilimlerde bilgi sahibi olduğundan dolayı düşüncesi kuvvetlenerek akranları arasında parmakla gösterilir. İlmü'l-hendese ile ilgili olarak birçok kitap yazıldığını ifade eden Akkirmânî, burada Nasireddîn et-Tûsî'nin Öklides'in kitabı için yazdığı eserini, Ebherî'nin *Eşkâlî't-te'sîs* adlı eserini ve Kadızâde'nin bu esere yazdığı şerhi zikreder.⁷⁹ Akkirmânî'den farklı olarak Taşköprizâde ise İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ* adlı eserinde bu ilimden yeterli ölçüde bilgi verdiğini ve kendi döneminde bu ilimle ilgili çok fazla ve oldukça nitelikli eserlerin var olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Akkirmânî, ölçme ve ağırlık ilmi, âletler ilmi vs. gibi ilmü'l-hendese'nin alt dalları (furû') olan ilimlerden bahseder.⁸¹

3.2.3.2. Astronomi (İlmü'l-Hey'et)

Akkirmânî'ye göre astronomi (ilmü'l-hey'et), ulvî ve süflî basit cisimlerin hallerini, şekillerini, durumlarını, ölçülerini ve uzaklıklarını araştıran ilimdir. Bu ilmin mevzûsu, yıldızlar ve onlarla ilgili olan şeylerdir. Taşköprizâde'nin bu ilimde yazılmış çok sayıda eser adı vermesine karşın Akkirmânî, bu ilimde yazılmış meşhûr olan eser olarak sadece Nasireddîn et-Tûsî'nin *et-Tezkira*, Mahmut Çağmîni'nin *el-Mulahhas*

78 Akkirmânî, *İklîlül-Terâcim*, s. 9-10; a.mlf., *Târîfâtül-fünûn*, vr. 12^b.

79 Akkirmânî, *Târîfâtül-fünûn*, vr. 19^a; Krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 381-382.

80 Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 382.

81 Akkirmânî, *Târîfâtül-fünûn*, vr. 19^b-20^a; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, s. 375-379.

ve Alî b. Muhammed el-Kuşçû'nun *Kitâbü'l-fethiyye* eserinin adını zikretmektedir.⁸² Hem Taşköprizâde'nin hem de Akkirmânî'nin verdiği astronomi ilminin alt dalları olarak takvim, küre, yıldızların şekli, coğrafya vs. gibi ilimleri zikreder.⁸³

3.2.3.3. Aritmetik (İlmü'l-Aded)

Aritmetik sayıların türlerini, hallerini ve bazısının bazısından nasıl meydana geldiğinin keyfiyetini bildiren ilimdir. Bu ilmin mevzusu, özellikleri ve levâzımları cihetinden sayılardır.⁸⁴ İlmü'l-aded'in alt dalları ise hesap, cebir vs. gibi ilimlerdir.⁸⁵

3.2.3.4. Müzik (İlmü'l-Mûsikî)

Akkirmânî'ye göre mûsikî ilmi, nağmenin ve seslerin ahenginin halleri ve mûsikî aletlerinin yapılması ve seslerin ahenkli birleştirilmesinin keyfiyetini bildirir. Bu ilmin mevzusu, insana etkisi bakımından sestir. Faydası ise ruhu rahatlatıp kuvvetlendirmesi ve harekete geçirmesidir. Böylece ruhta sevinç, lezzet, cömertlik, yiğitlik ve bunlara benzer haller meydana gelir. Bazen de ruhun temelinde hareketlilik olur. Bu durumda da derin düşünce ve üzüntü gibi birtakım haller meydana gelir. Bu yüzden mûsikî nağmeleri bazen asker üzerinde onları savaşa hazırlamak için bazen hastaları tedavi etmek için bazen de matem için kullanılır. Akkirmânî, döneminde bu ilmi anlatan çok sayıda kitabın mevcut olduğunu, fakat onların hepsinin de mûsikîden teorik bir ilim olarak bahsettiğini, hâlbuki bu ilmin amelînin (fiilinin) dinlemek olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre mûsikî ilminde yapılması gereken şey, önce musikîyi bu ilmin üstadı olan birinden dinlemeli, daha sonra da dinlediğinden istifade etmelidir.⁸⁶ Akkirmânî, mûsikî ilminin alt dalları olarak ise ilmü't-te'ânî, ilmü'l-âlâtî'l-acîbe, ilmü'r-raks, ilmü'l-ganc'u zikreder.⁸⁷

3.3. Amelî Felsefe (el-Hikmetü'l-Ameliyye)

Akkirmânî, devraldığı ilmî mirasta, bilhassa Taşköprizâde de olduğu gibi amelî hikmeti üç kısımda değerlendirir. Bunlar; ilmü'l-ahlâk, ilmü tedbîrî'l-menziel ve ilmü's-siyâsettir. Sadece şahsa taalluk eden ilim, ahlâktır. Bir başka ifadeyle

82 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 19^a-19^b; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 372-373.

83 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 20^b-22^a; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 380-389.

84 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 19^b; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 373-374.

85 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 22^a-22^b; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 390-397.

86 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 19^b; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 374-375.

87 Akkirmânî, *Târîfâtü'l-fünûn*, vr. 23^a; krş. Taşköprizâde, *Miftâhu's-sâ'ade.*, I, s. 398-399.

Akkirmânî, ahlâk ilmini, “şahsın zâtını tabîî haliyle güzelleştirmesi ve gayede kâmil olması” şeklinde tanımlamaktadır. Tedbîri’l-menzil ise anne-baba, çocuklar ve hizmetçilerden oluşan insanlar arasında müşterek hallerin i’tidallı olması üzerine taalluk eden ilimdir. Siyaset ilmi ise başkanlık çeşitleri, siyasetler, bedenî topluluklar ve bunların halleri olan melik, vâli, emîr, kadı ve âlimin hallerini inceleyen ilimdir. Akkirmânî’nin zikrettiği üzere, siyaset ilminin en meşhur kitabı Aristoteles’in İskender’e gönderdiği *Kitâbü’s-Siyâse*’dir. Söz konusu bu kitap, siyaset ilmiyle ilgili en önemli meseleleri içermektedir. Ayrıca Akkirmânî’ye göre Fârâbî’nin *Kitâbu Arâu ehli’l-medîneti’l-fâdilâ* adlı eseri siyaset ile ilgili bütün kanunlar hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte Nasireddîn Tûsî’nin *Ahlâkı Nâsırı* adlı eseri ve Farsça yazılmış Celâleddin Devvânî’nin *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserleri de siyaset ilminin önemli kaynaklarıdır.⁸⁸ *İklilü’l-Terâcim*’de ise Akkirmânî, siyaset ilminin siyaset ve nevâmis şeklinde ikiye ayrıldığını söylemektedir. Buna göre mülk ve saltanata taalluk eden ilm-i siyaset; nübüvvet ve şeriate taalluk eden ise ilm-i nevâmistir.⁸⁹

Akkirmânî’nin ilimler tasnifine ilişkin mezkûr eseri, her ne kadar Taşköprîzâde’nin söz konusu eserinin bir özeti ve tekrar mahiyeti taşımış olsa da onun özellikle Taşköprîzâde’nin eserini tercih etmesinin bir sebebinin olduğu muhakkaktır. Zira Taşköprîzâde, eserinde ilimlerin mevzûsu, gayesi ve faydası ile ilgili bilgiler veren İbn Sînâ’nın *Risâle fi Aksâmi’l-ulûmi’l-akliyye* adlı eserini model aldığını ifade etmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla diğer telif eserleri de göz önüne alındığında felsefî düşünce bakımından İbn Sînâ’yı takip eden ve onun görüşlerini benimseyen Akkirmânî’nin de ilimler tasnifi ile ilgili Taşköprîzâde’nin eserini temel alması da İbn Sînâ’ya özel ilgisinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir.

Sonuç

İslâm felsefe geleneğinde İlk İslâm filozofu Kindî’nin attığı temeller üzerine Fârâbî ve İbn Sînâ’nın inşa ettiği felsefe-bilim anlayışı, Osmanlı entelektüel dünyasına intikal etmiş, devralınan bu miras farklı dönemlerde yetişen önemli şahsiyetlerce kendi kültürel şartlarında yeniden üretilmiştir. Özellikle felsefi bilimler şeması çerçevesinde benimsenen temel tasnifler tam bir süreklilik kazanmış ve klasik Osmanlı bilim anlayışını belirlemiştir. Nitekim İslâm felsefesinin klasik döneminde “bilim”

88 Akkirmânî, *Târîfatü’l-fünûn*, vr. 23^{a-b}; Akkirmânî, amelî hikmet ile ilgili ilimlerin sadece tanımlarını yapmakta ve detay vermemektedir. Oysa Taşköprîzâde, ahlâk, tedbîru’l-menzil ve siyaset ilimlerinin hem tanımını hem de konuları ve meselelerini detaylı olarak anlatmaktadır. Bk. Taşköprîzâde, *Miftâhu’s-sâ’ade.*, I, s. 406-415.

89 Akkirmânî, *İklilü’l-Terâcim*, s. 8.

90 Taşköprîzâde, *Miftâhu’s-sâ’ade.*, I, s. 324.

karşılığında kullanılarak “belli bir alana ait sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplin” manasına gelen “el-ilm” (ç. el-ulûm) veya “fenn” (ç. el-fünûn) terimlerinin Osmanlı entelektüellerince ortaya konan bilimler sınıflaması (taksîmü’l-ulûm) konulu eserlerde aynı anlamı ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Bu literatür Kanunî döneminin ünlü müellifi Taşköprîzâde’nin kaleme aldığı *Miftâhu’s-sa’âde ve misbâhu’s-siyâde fi mevzû’ati’l-ulûm*’u içinde gerek temsil gücü gerekse de etkisinin sürekliliği bakımından özel bir dikkati hak etmektedir. Nitekim Osmanlı’nın yaşanan problemler karşısında yeni arayışlara girdiği XVII. yüzyıla gelindiğinde bu esere önemli bir referans kaynağı olarak müracaat edildiği görülecektir. Nitekim dönemin ünlü düşünürü Kâtip Çelebi kaleme aldığı *Keşfü’z-zunûn* adlı eserinde Taşköprîzâde’nin bilimler tasnifine özel bir önem atfetmiş ve bilimlerin tanıtımında selefının eserine müracaat etmiştir. Bununla birlikte kendisinin Avrupadaki bilimsel faaliyetleri kendi imkanlarıncâ takip etmek kendi ülkesine intikal ettirmek arzusu bilinmektedir. Makalemizin konusunu teşkil eden Akkirmânî’nin şimdiye kadar araştırmacı çevrelerinin ilgisini yeterince çekmediği anlaşılan bilimler taksimine dair *Târîfâtü’l-fünûn ve menâkıbü’l-musannifîn*’i de *Keşfü’z-zunûn*’da gözlemlenen klasik geleneğe yaslanma refleksini yaklaşık bir asır sonra tekrar ettiği görülmektedir. Zira düşünürün mezkûr eserinin Taşköprîzâde’nin *Miftâhu’s-sa’âde*’si ile mukayesesi, onun kendinden önce yaşamış olan ve yine Taşköprîzâde’nin zikredilen eserini esas aldığını, hatta bu eseri belli bir üslup ve ihtisar anlayışı içinde yeniden kaleme aldığını ortaya koymaktadır. Akkirmânî’nin Osmanlı medreselerinde felsefe ders kitabı olarak okutulan Ebherî’nin *Hidâyetü’l-bikme* adlı eserine Kadımîr tarafından yazılmış olan haşiyeyi Türkçe’ye *İklilü’l-terâcim* şeklinde tercüme etmiş olması onun felsefi ilimlere olan ilgisinin bir başka göstergesidir. Bu eserin daha sonra yapılmış matbu neşriyle Osmanlı düşünce çevrelerinin gündemine yeniden geldiği ve nisbî bir ilgiye mazhar olduğu bilinmektedir. Buna mukabil *Târîfâtü’l-fünûn ve menâkıbü’l-musannifîn*’in kütüphanelerimizde bilinen tek yazma nüshasıyla günümüze ulaşması esere gösterilen ilginin azlığı bakımından dikkat çekicidir. Nitekim XIX. yüzyılın sonlarında bilimler tasnifine dair neşredilecek matbu eser yine Taşköprîzâde’nin eserinin oğlu tarafından yapılmış *Mevzûât-ı ulûm* adlı tercümesi olacak ve yaygın biçimde okunacaktır.⁹¹ Ancak günümüz araştırmacısı bakımından *Târîfâtü’l-fünûn*’un önemi XVIII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı entelektüelinin felsefe-bilim anlayışını yansıttığı olmasıdır. Bununla birlikte Taşköprîzâde’nin ünlü *Miftâhu’s-sa’âde adlı* klasik eserinin dikkatli bir özeti niteliğini taşıyan bu eserin, dönemin yenilik arayışları hakkında bir fikir vermediği de belirtilmelidir.

91 Taşköprîzâde, *Mevzûâtü’l-ulûm*, I-II, trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.

Muhammed Akkirmânî'nin Târifâtül-fünûn ve menâkibül-musannifin Adlı Eserinde Felsefi İlimler Algısı

Öz ■ Bu çalışmanın amacı, XVIII. yüzyılda Osmanlı düşünürlerinden biri olan Muhammed Akkirmânî'nin (ö. 1760) *Târifâtül-fünûn ve menâkibül-musannifin* adlı eserindeki bilim anlayışını incelemektir. Mantık, felsefe, kelam, hadis ve dil gibi birçok alanda eseri olan Akkirmânî, hem âlim hem de kadı niteliğine sahiptir. Onun doğa ve metafizik düşüncesini yansıtan en meşhur eseri, *İklilü't-Terâcim*'dir. Akkirmânî'nin İslâm entelektüel geleneğinde “taksimül-ulûm” şeklinde geliştirilen bilim şemalarını *Târifâtül-fünûn ve menâkibül-musannifin* adlı eseri ile izlediği görülmektedir. Akkirmânî'nin mezkûr eserinin temel kaynağı, Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sâade ve misbâhu's-siyâde fi mevzûati'l-ülûm* adlı eseridir. Akkirmânî, Taşköprizâde'nin yaptığı gibi, eserinde her bir bilimin tanımını, konusunu, meselelerini, o bilimde öne çıkan belli başlı eserler ve müellifleri hakkında bilgi vermektedir. Akkirmânî, eserinde sistematik bir şekilde ilimleri inceler. O, öncelikle dil ilimleri, ardından âlet ilmi olan mantık ilmini ve felsefi ilimleri, daha sonra da şerî ilimleri (hadis, tefsir, fıkıh, fıkıh usulü ve kelâm) anlatır. Felsefi ilimleri de nazarî ve amelî şeklinde ikiye ayırır ve önce nazarî ilimleri (metafizik, fizik, matematik) ve daha sonra da amelî ilimleri (ahlâk, ev idaresi, siyaset) ele alır. Eser, XVIII. yüzyılda klasik İslâm bilim geleneğinin bir devamı olmasından dolayı dikkat çekicidir.

Anahtar kelimeler: Muhammed Akkirmânî (ö. 1760), 18. yüzyıl Osmanlı Düşüncesi, Felsefe, İlim, Fünûn, Bilim

Kaynakça

- Ahmed, M. İ. es-Seyyid: “Mukaddime”, *Tertibül-ülûm* içinde, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988, s. 5-71.
- Akkirmânî: *Kadımîr Metni Hidâye Tercümesi: İklilü't-Terâcim*, Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye 1316.
- .....: *Târifâtül-fünûn ve menâkibül-musannifin*, Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, no: 000325, 56 vr.
- Âmirî: *Kitâbü'l-İ'lâm bi menâkibi'l-İslâm*, nşr. A. Abdulhamîd Gurâb, Riyad 1988.
- Ay, Mahmut: *Sadrüşşerî'âda Varlık (Tâdilü'l-'ulûm Temelinde Kelam-Felsefe Karşılaşması)*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa: *Hediyyetül-ârifin esmâül-müellifin esâru'l-musannifin*, II, haz. Nail Bayraktar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bozyiğit, Ahmet: *Akkirmânî'nin Felsefi Görüşleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- el-Cürçânî, Seyyid Şerif: *Kitâbü't-Târifât*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Çetintaş, İbrahim: *Saçaklızâde ve İlimler Sınıflaması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

- Derin, Necmi: “Kutbeddin Râzî ve Metafizik Anlayışı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 1, Diyarbakır 2009, s. 141-155.
- Erünsal, İsmail E.: “Âşir Efendi Kütüphanesi”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 8.
- Fârâbî: el-İbâne an garazi Aristûtâlîs fî Kitâbi mâ ba'de't-tabî'a, *el-Mecmû* içinde, Mısır: 1907, s. 40-44.
- .....: *Kitâbu'l-Burbân*, nşr. ve trc. Ömer Mahir Alper-Ömer Türker, İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- .....: *Risâletü't-Tenbih alâ sebîli's-sa'âde*, nşr. Sehban Halîfât, Ammân: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1987.
- Fazlıoğlu, İhsan: “İbnü'l-Ekfânî”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 22-24.
- .....: “İki Ucu Müphem Bir Köprü: ‘Bilim’ ile ‘Tarih’ ya da ‘Bilim Tarihi’”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Bilim Tarihi, C. II, Sayı 2, İstanbul 2004, s. 9-27.
- .....: “Selçuklu Döneminde Anadolu’da Felsefe ve Bilim - Bir Giriş-”, *Cogito*, İstanbul 2001, sayı 29, s. 152-168.
- Gazzâlî: *Felsefenin Temel İlkeleeri (Makâsüdül-felâsife)*, trc. Cemaleddin Erdemci, İstanbul: Vadi Yayınları, 2001.
- İbn Manzûr: *Lisânü'l-Arab*, II, Dâru Sadır, Beyrut t.y.
- İbn Sînâ: *Kitâbu'ş-Şifâ: II. Analitikler*, nşr. ve trc. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- .....: *Metafizik*, I, nşr. ve trc. Ekrem Demirli-Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2004.
- .....: *Metafizik*, II, nşr. ve trc. Ekrem Demirli-Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- .....: Risâle fî Aksâmi'l-ulûmi'l-akliyye, nşr. Emin Hindiyeye, *Tis'u Resâil* içinde, Mısır: Matbaatü Hindiyeye, 1908, s. 110-111.
- .....: *Uyûnu'l-bikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî, Beyrut-Kuveyt 1980.
- İbnü'l-Ekfânî: *İrşâdü'l-kâsîd ilâ esne'l-makâsîd*, ed. Jan Justus Witkam, Leiden: Ter Lugt Pers, 1989.
- İhvânü's-Safâ: *Resâilu İhvâni's-safâ*, I, nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1995.
- İpşirli, Mehmet: “Âşir Efendi”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 8.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal: “Keşşâfû Istilâhâtî'l-fünûn ve'l-Ulûm”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 330-331.
- Katip Çelebi: *Keşfü'z-zunûn*, I, trc. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

- Kenan, Seyfi: "III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışından Arayışlar", Seyfi Kenan (ed.), *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, s. 129-163.
- Kindî: "Risâle fî kemmiyyeti kütübi Aristûtâlîs ve mâ yuhtâcu ileyhi fî tahsîli'l-felsefe (Aristoteles'in Kitaplarının Sayısı Üzerine)", *Kindî, Felsefî Risâleler* içinde, trc. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002, s. 264-277.
- Kutluer, İlhan: "İlim", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 109-114.
- .....: "Sühreverdî, Maktûl", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 36-40.
- .....: *İslâm'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- .....: *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Molla, Kemal Faruk: "Mehmed Şah Fenârî'nin Enmüzeu'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlimler Tasnifi", *DİVÂN İlmî Araştırmalar*, Sayı XVIII, 2005/1, s. 245-273.
- Öçal, Şamil: "Osmanlı Kelamcıları Eş'ârî miydi?", *Dini Araştırmalar*, C. II, Sayı 5, 1999, s. 225-254.
- Peters, Francis E.: *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ülûm*, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988; Türkçe tercümesi, *Tertîbü'l-ülûm*, trc. Zekeriya Pak-M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş: Ukde Kitaplığı, 2009.
- Tâhir, Bursalı Mehmet: *Osmanlı Müellifleri*, I, haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul t.y.
- Taşköprîzâde: *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'ati'l-ülûm*, I, nşr. K. Kâmil Bekrî-A. Ebunnûr, Kahire: 1968; Türkçe tercüme, *Mevzûâtü'l-ülûm*, I-II, trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313.
- Tehânevî: *Mevsûatu Keşşâfu istilâhâti'l-finûn*, I-II, ed. Refik el-Acem, thk. Ali Dahruc, trc. Abdullah el-Hâlidî-Curc Zinâtî, Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996.
- Yakubovych, Mykhaylo M.: "Muhammad al-Aqkirmânî and his 'Iqd al-La'âlî: The Reception of Ibn Sinâ in Early Modern Ottoman Empire", Seyfi Kenan (ed.), *Osmanlı Araştırmaları*, XLI (2013), s. 197-217.
- Yenen, Halide: "İbn Sinâ'da İlimler Tasnifi ve Risâle fî Aksâm el-Hikme", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 14 (2008), s. 59-95.
- Yıldız, Sakıp: "Akkirmânî", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 270.
- Yurtoğlu, Bilal: *Keşfü'z-zünûn ve Katip Çelebi'nin Bilim Anlayışı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.